

DIRECTORAAT-GENERAAL ONDERNEMINGEN

STUDENTENBEDRIJVEN IN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS

BEST-PROJECT:

EINDVERSLAG VAN DE DESKUNDIGENGROEP

EUROPESE COMMISSIE
DIRECTORAAT-GENERAAL ONDERNEMINGEN

Bevordering van het concurrentievermogen van het MKB
Ondernemerschap

BEST-PROJECT:

“STUDENTENBEDRIJVEN IN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS”

EINDVERSLAG VAN DE DESKUNDIGENGROEP

Definitieve versie

Opgemaakt in september 2005

Juridische kennisgeving

Dit project is uitgevoerd door de Europese Commissie en deskundigen op het gebied van onderwijs in ondernemerschap, die door de lidstaten zijn benoemd in het kader van het Meerjarenprogramma voor ondernemingen en ondernemerschap (2001-2005) dat wordt gecoördineerd door het directoraat-generaal Ondernemingen van de Europese Commissie.

Hoewel de werkzaamheden zijn verricht onder auspiciën van ambtenaren van de Commissie, geven de meningen in dit document niet noodzakelijkerwijs het standpunt van de Europese Commissie weer.

Overname is toegestaan, mits met bronvermelding.

Meer informatie:

Europese Commissie

Directoraat-generaal Ondernemingen

Eenheid E.1: Ondernemerschap

Fax: +32-2-29.66 27 8

E-mail: Entr-entrepreneurship@cec.eu.int

http://europa.eu.int/comm/enterprise/entrepreneurship/support_measures/index.htm

Informatie over andere projecten:

Informatie over andere, gezamenlijk door de Europese Commissie en de nationale overheden uitgevoerde projecten betreffende het bevorderen van ondernemerschap, kan worden gevonden op het volgende internetadres:

<http://europa.eu.int/comm/enterprise/entrepreneurship/index.htm>

Inhoudsopgave:

LEDEN VAN DE DESKUNDIGENGROEP	5
SAMENVATTING.....	7
1. INLEIDING	12
1.1. Achtergrond.....	12
1.2. Doelstellingen en methodologie.....	13
1.3. Definitie van een studentenbedrijf.....	15
2. PROGRAMMA'S.....	16
2.1 Hoofdkenmerken van programma's voor studentenbedrijven.....	16
2.2. Welke vaardigheden moeten via deze programma's worden verworven?.....	18
2.3 Inventaris van programma's.....	20
2.4 Succesfactoren en indicatoren voor beste werkwijzen.....	20
3. ENKELE VOORBEELDEN VAN GOEDE WERKWIJZEN.....	23
4. DE HUIDIGE TOEPASSING VAN PROGRAMMA'S: VERSPREIDING, BELANGRIJKSTE BELEMMERINGEN, EVALUATIE.....	31
4.1 Studentenbedrijven op de verschillende onderwijsniveaus.....	31
4.2. Belemmeringen en risicofactoren.....	33
4.3. Kwantitatieve gegevens omtrent de toepassing van programma's.....	36
4.4. Evaluatie en impact	39
5. SUCCESVERHALEN VAN LEERLINGEN.....	44
6. KADERVOORWAARDEN, STEUN EN DE ROL VAN OVERHEDEN.....	47
6.1. Fondsen en steun vanuit de particuliere sector.....	47
6.2. Kadervoorwaarden en steun vanuit de openbare sector	48
6.3. Juridische status en beheer van studentenbedrijven	52
7. CONCLUSIES.....	55

7.1. Enkele belangrijke bevindingen	56
7.2. Toekomstperspectieven	59
8. AANBEVELINGEN	61

BIJLAGE:

Lijst van programma's voor studentenbedrijven in het middelbaar onderwijs die onder dit project vallen, op basis van de aangenomen definitie (schooljaar 2003/2004)	65
---	----

LEDEN VAN DE DESKUNDIGENGROEP

Land	Naam	Organisatie	Contact
België	Mevr. Sandrine De Crom	Administratie Economie (directoraat-generaal)	sandrine.decrom@ewbl.vlaanderen.be
	Dhr. Bernard Surlemont	Fondation pour la Recherche et l'Enseignement de l'Esprit d'entreprendre	b.surlemont@freefondation.be
Tsjechië	Dhr. Miroslav Kadlec	Nationaal Instituut voor Technisch en Beroepsonderwijs	kadlec@nuov.cz
	Dhr. Lukas Hula	Nationaal Instituut voor Technisch en Beroepsonderwijs	hula@nuov.cz
Denemarken	Mevr. Mette Lise Rogne	Ministerie van Onderwijs	mette.lise.rogne@uvm.dk
Duitsland	Mevr. Marion Hächtermann M.A.	Projekt Junior / Institut der Deutschen Wirtschaft Köln	huechtermann@iwkoeln.de
Estland	Mevr. Epp Vodja	Junior Achievement Fund	epp@ja.ee
Griekenland	Dhr. Kostas Katsogiannos	Speciale overheidsinstantie voor het operationele onderwijsprogramma	katsogi@epeack.gr
Spanje	Mevr. Rosario Sánchez Núñez-Arenas	Ministerio de Educación y Ciencia	rosario.sanchezn@educ.mec.es
Frankrijk	Mevr. Christiane Moravie	Ministère de la Jeunesse, de l'Education Nationale et de la Recherche	christiane.moravie@education.gouv.fr
	Dhr. Jacques Mary	Ministère de l'économie, des finance et de l'industrie	jacques.mary@decas.finances.gouv.fr
Ierland	Mevr. Fiona Kindlon	Second Level Support Service	fionakindlon@slss.ie
Italië	Mevr. Miriam Cresta	Junior Achievement Italia	miriam.cresta@junioritalia.org
Letland	Mevr. Antra Slava	Centrale Bank van Letland (Latvijas Banka)	antra.slava@bank.lv
Litouwen	Dhr. Eugenijus Savicius	Junior Achievement Litouwen	jalith@lja.lt
Luxemburg	Dhr. Gilbert Engel	Ministère de l'Education Nationale, de la Formation Professionnelle et du Sport	engel@men.lu
Hongarije	Mevr. Dora Darazs	Hongaarse Young Enterprise-	darazsdora@eletpalva.hu

		stichting	
Nederland	Dhr. Henk Vink	Mini-Ondernemingen Nederland	vink@vno-ncw.nl
Oostenrijk	Mevr. Andrea Gintensterfer	Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Kultur	andrea.gintensterfer@bmbwk.gv.at
Polen	Dhr. Marcin Kulikowski	Warsaw School of Economics	mkulik@sgh.waw.pl
Roemenië	Dhr. Gabriel Toader	National Agency for SMEs and Cooperatives (NASMEC)	gabrieltoader@mimmc.ro
Slowakije	Mevr. Nadežda Redlich – Michalská	Ministerie van Onderwijs	nadja@education.gov.sk
Finland	Dhr. Antti Markkanen	Ministerie van Onderwijs	Antti.Markkanen@minedu.fi
Zweden	Mevr. Annika Järemo	NUTEK, Zweeds bureau voor economische en regionale groei	annika.jaremo@nutek.se
Verenigd Koninkrijk	Dhr. Patrick Shipp	Enterprise and School-Business Links	patrick.shipp@dfes.gsi.gov.uk
Noorwegen	Dhr. John Christian Christiansen	Noorse Onderwijsraad	jcc@ls.no

Andere leden van de deskundigengroep:

EUROPEN	Mevr. Suzana Temkov	EUROPEN e.V.	Temkov@europen.info
JA-YE Europe	Mevr. Caroline Jenner	Junior Achievement-Young Enterprise Europe <i>asbl</i>	Caroline@ja-ye.org
JADE	Mevr. Monika Oswald	JADE European Confederation of Junior Enterprises	monika.oswald@jadenet.org
	Mevr. Dilek Ayhan	JADE European Confederation of Junior Enterprises	dilek.ayhan@gmail.com
Europese Commissie	Dhr. Simone Baldassarri	Directoraat-generaal Ondernemingen	simone.baldassarri@cec.eu.int

SAMENVATTING

Om de doelstellingen van de hernieuwde **Lissabon-strategie** te kunnen verwezenlijken, moet Europa vooral nadruk leggen op kennis en innovatie. Een belangrijk onderdeel van deze inspanning is het bevorderen van een **ondernemingscultuur** bij jongeren via onderwijs.

Ondernemerschap is belangrijk voor **innovatie, het concurrentievermogen en de economische groei**. Een goede ondernemingsgeest is onontbeerlijk voor zelfstandigen, maar is ook belangrijk voor werknemers van bedrijven van allerlei grootten. Tijdens de Europese Raad van **Lissabon** in 2000 werd ondernemerschap reeds erkend als een van de “nieuwe basisvaardigheden” die voor iedereen nodig zijn om te kunnen leven en werken in de huidige kennismaatschappij.

Bij voorgaande gezamenlijke projecten tussen de Commissie en door de lidstaten benoemde deskundigen werden activiteiten naar voren gebracht waarbij leerlingen op school **een studentenbedrijf leiden** in het kader van een effectieve methodologie voor het ontwikkelen van de ondernemersgeest, gebaseerd op “leren door praktijkervaring in ondernemerschap”.

Het doel van **mini-ondernemingen die door leerlingen worden geleid**, is het op kleine schaal ontplooiën van **echte economische activiteiten**, of het op realistische wijze **simuleren** van de bedrijfsactiviteiten van echte bedrijven. Hoewel de studentenbedrijven in een beschermde omgeving en met pedagogisch oogmerk worden geleid, produceren en verkopen ze vaak **echte producten of diensten**. In dit onderzoek waren dan ook zowel studentenbedrijven die producten tegen geld verkopen als virtuele ondernemingen en fictieve of leerbedrijven opgenomen, mits de simulatie realistisch genoeg is en er aan bepaalde criteria wordt voldaan.

Een studentenbedrijf wordt gedefinieerd als een pedagogisch instrument gebaseerd op **praktijkervaring** door een volledig ondernemingsproject uit te voeren, in **interactie** met de externe omgeving.

Via deze activiteiten kunnen leerlingen **basisvaardigheden in ondernemerschap** verwerven, maar ook **persoonlijke kwaliteiten** en verschillende **vaardigheden** ontwikkelen die voor iedereen steeds belangrijker zijn geworden om te kunnen leven en werken in de huidige kennismaatschappij. Door deel te nemen aan mini-ondernemingen kunnen leerlingen hun **creativiteit** aan de dag leggen, wordt hun enthousiasme en **zelfvertrouwen** vergroot, leren ze **in teamverband te werken**, en worden ze gestimuleerd om **verantwoordelijkheid** op zich te nemen en **initiatief** te tonen.

De deskundigengroep heeft enkele factoren vastgesteld die essentieel zijn om programma's voor studentenbedrijven effectief en succesvol te maken. Via **beste werkwijzen** worden aspecten als het werken in teamverband en de vrijheid van leerlingen om hun eigen ideeën te ontwikkelen, benadrukt. Ook het ontwikkelen van banden met bedrijven en de lokale gemeenschap en de beschikbaarheid van **mentoren en adviseurs uit het bedrijfsleven** vormen belangrijke elementen voor het succes van programma's voor mini-ondernemingen.

Het aantal leerlingen dat deelneemt aan programma's voor mini-ondernemingen, is nog erg laag. In het schooljaar 2003/04 was in de meeste landen volgens schattingen minder dan 1% van het totaal aantal leerlingen in het middelbaar onderwijs erbij betrokken, en in slechts 5 landen lag dit percentage boven de 2%. **Jaarlijks nemen in de 25 EU-landen en Noorwegen echter meer dan 200.000 leerlingen in het middelbaar onderwijs deel aan deze**

programma's. De beschikbare gegevens omtrent de deelnemers op basis van **geslacht** laten een evenwichtige verdeling tussen jongens en meisjes zien. Het percentage **middelbare scholen dat deze programma's aanbiedt**, is in de meeste landen **minder dan 15%** van het totale aantal: dit percentage moet worden verhoogd.

Het groeiende succes van de methodologie op basis van studentenbedrijven is te danken aan:

- De sterke **banden met bedrijven** en met de lokale gemeenschap, en de betrokkenheid van de particuliere sector;
- De **flexibiliteit** en **aanpasbaarheid** van deze programma's met betrekking tot verschillende soorten onderwijs, en op lokaal niveau met betrekking tot verschillende situaties;
- Het **enthousiasme** en de **motivatie** onder leerlingen (ook onder leerlingen die minder gemotiveerd zijn bij traditionelere vakken);
- Het potentieel in termen van **creativiteit, initiatief en innovatie** dat door deze activiteiten kan worden ontwikkeld bij jongeren.

Deze programma's kunnen op **alle onderwijsniveaus** en op **elk type school** worden toegepast: zowel in het Algemeen Voortgezet Onderwijs als in het beroepsonderwijs. In bijna alle landen neemt de grote meerderheid van de leerlingen echter aan deze activiteiten deel in het **Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs**. Programma's voor studentenbedrijven worden niet alleen uitgevoerd als onderdeel van het curriculum en tijdens **normale schooluren**, maar ook als **naschoolse** en **buitenschoolse** activiteiten.

Activiteiten op school worden vaak aangevuld met werkzaamheden **buiten schooltijd** om, waarbij leerlingen een deel van hun vrije tijd besteden aan het regelen van hun bedrijfszaken (ontwikkelen van het product, contacten met leveranciers en klanten, verkoop, etc.). Deze methodologie is feitelijk grotendeels gebaseerd op het enthousiasme en de goede wil van leerlingen en leraren.

Hoewel er over het algemeen wel gebruik wordt gemaakt van eenvoudige evaluatie-instrumenten zoals het verzamelen van feedback van leerlingen en leraren, is het noodzakelijk om ervoor te zorgen dat scholen en leveranciers voor mini-ondernemingen de programma's waarbij ze betrokken zijn, beter kunnen bekijken en **evalueren**.

Tot op dit moment is er in Europa **niet voldoende onderzoek** gedaan naar de impact van deelname aan programma's voor mini-ondernemingen op de toekomstige carrière van leerlingen. Uit de beperkte beschikbare gegevens blijkt echter wel dat deze programma's **effectief zijn** in die zin dat de ondernemersgeest bij jongeren concreet wordt bevorderd. Zo blijkt uit een onderzoek dat in Noorwegen is gehouden, dat zo'n 20% van de ondervraagden in de leeftijd van 25 tot 34 jaar die aan een van deze programma's hebben deelgenomen, een eigen bedrijf heeft opgericht. Daarnaast lijken deze programma's een positieve invloed te hebben op **gelijke kansen** voor beide seksen.

Slechts in enkele landen worden programma's voor studentenbedrijven officieel erkend of aanbevolen als keuzevak binnen het **landelijk curriculum**, en dit gebeurt meer in het beroepsonderwijs dan in het Algemeen Voortgezet Onderwijs .

In alle landen is de algemene opinie dat **scholen voldoende autonomie en vrijheid** hebben om programma's voor mini-ondernemingen uit te voeren, hetzij als onderdeel van het curriculum hetzij als activiteit buiten het curriculum. Belemmeringen ontstaan wanneer

scholen en leraren niet bereid zijn om aan programma's deel te nemen wanneer deze niet worden gesteund, erkend of aanbevolen door de onderwijsautoriteiten. Het opnemen van programma's voor studentenbedrijven als **keuzevak binnen** het landelijk kader voor onderwijscurricula dat op nationaal of regionaal niveau is vastgesteld, heeft een positieve uitwerking op de verspreiding en het succes van deze programma's, bijvoorbeeld doordat ze de motivatie bij leraren verhogen.

Met het oog daarop moeten leraren niet alleen over specifieke kennis beschikken, maar ook op de hoogte zijn van andere onderwijsmethodologieën. Hiervoor is speciale opleiding nodig. Vaak zijn daarvoor buitenschoolse en **naschoolse werkzaamheden** vereist, met name voor mini-ondernemingen die echte producten of diensten verkopen. Extra werk van leraren buiten de normale schooluren wordt in veel gevallen erkend noch beloond, waardoor leraren worden ontmoedigd om dergelijke activiteiten te ondernemen.

In de meeste gevallen worden programma's voor studentenbedrijven **geleid en georganiseerd door externe betrokkenen** (bijv. NGO's) en niet door het onderwijsstelsel zelf, hoewel ze soms in belangrijke mate worden gesteund door de openbare sector. Om die reden, en omdat ze soms plaatsvinden buiten het onderwijscurriculum, zijn er voor deze programma's over het algemeen **te weinig financiële middelen** beschikbaar.

De activiteiten zijn gebaseerd op een **grote betrokkenheid van de particuliere sector**, in de vorm van fondsen dan wel bijdragen in natura.

In de meeste landen worden programma's voor studentenbedrijven in zekere mate **gesteund door de overheid** (financieel of anderszins). In sommige landen worden **financiële middelen** voor de organisatie van deze programma's voornamelijk beschikbaar gesteld door de openbare sector. De steun van de overheid wordt echter veelal als ontoereikend beschouwd om methodologieën voor studentenbedrijven een blijvende en sterke plaats binnen de onderwijsstelsels te geven. Daarnaast is de steun vaak niet systematisch, maar eerder projectgericht, wat de planning op lange termijn niet ten goede komt.

Andere vormen van steun zijn: een officiële **erkenning** of **goedkeuring** door de onderwijsautoriteiten; het opnemen van de programma's als aanbevolen keuzevak binnen **het landelijk kader voor onderwijscurricula dat is vastgesteld** op nationaal (of regionaal) niveau; regelmatige **samenwerking** met promotors (zoals NGO's); actieve **stimulering** van leraren en scholen.

In enkele landen heeft de overheid een gestructureerd **samenwerkingsverband** ingesteld met **NGO's** die verantwoordelijk zijn voor de organisatie van programma's voor studentenbedrijven. Ook het actief **stimuleren** van leraren en scholen door de overheid kan een zeer belangrijke rol spelen bij de verspreiding van deze programma's. Soms worden door het ministerie van Onderwijs invitatiebrieven en informatiemateriaal naar schoolhoofden gestuurd om hen aan te sporen aan de programma's deel te nemen. Dergelijke stimuleringsmaatregelen worden in de meeste landen echter slechts in beperkte mate uitgevoerd, of niet intensief en systematisch genoeg.

In sommige landen stuit de organisatie van programma's voor studentenbedrijven op grote praktische problemen als gevolg van een onduidelijk **juridisch en administratief kader** (bijvoorbeeld met betrekking tot aspecten als het opleggen van belastingen aan mini-ondernemingen of de mogelijkheid om zaken te doen met echte bedrijven). In andere gevallen is er een specifiek **regelgevingskader** voor studentenbedrijven ingesteld, of zijn er **afspraken** gemaakt tussen bevorderende organisaties en financiële autoriteiten.

Zonder het nut van andere pedagogische instrumenten te veronachtzamen, kan worden vastgesteld dat **deze programma's een belangrijke optie zijn binnen elke strategie voor het bevorderen van ondernemersattitudes en –vaardigheden**, aangezien ze zijn gebaseerd op het principe “leren door te doen”.

Daarnaast kunnen deze programma's een belangrijk instrument vormen binnen regionale **beleidsregels op het gebied van ontwikkeling**. Met name in minder ontwikkelde of meer afgelegen regio's kunnen de activiteiten helpen het aantal schoolverlaters dat in de regio blijft, te vergroten door directe banden met de lokale gemeenschap te ontwikkelen.

Op dit moment zijn de **belangrijkste belemmeringen** voor een verdere toepassing: onvoldoende erkenning, het ontbreken van een zichtbare rol binnen curricula, een gebrek aan motivatie bij leraren en een gebrek aan specifieke lerarenopleidingen, het onvoldoende stimuleren van scholen door de overheid, te weinig financiële middelen om langetermijnplanning en duurzame ontwikkeling mogelijk te maken.

De verspreiding en de toepassing van programma's voor studentenbedrijven moet worden uitgebreid, om **alle eventueel geïnteresseerde leerlingen toegang te bieden** tot deze programma's.

De deskundigengroep stelt een aantal **aanbevelingen** voor - aan alle relevante betrokkenen - omtrent hoe deze methodologieën zo effectief mogelijk kunnen worden geïmplementeerd, hoe ze op grotere schaal in de onderwijsstelsels kunnen worden ingevoerd en hoe ze het beste kunnen worden toegepast door scholen en leerlingen.

Aan de **overheden** worden onder andere de volgende aanbevelingen gedaan:

- Ontwikkelen van een **algemene strategie** voor onderricht in ondernemerschap op scholen. Binnen deze strategie dienen programma's voor studentenbedrijven te worden benadrukt als één belangrijk keuzevak binnen de vastgestelde curricula.
- Instellen van regelmatige **samenwerking** tussen verschillende ministeries, bedrijfsverenigingen, niet-gouvernementele organisaties, onderwijsinstellingen, gemeenten, teneinde de activiteiten op basis van de methodologie voor studentenbedrijven verder te bevorderen.
- Samenwerken met vooral die **organisaties** (zoals NGO's) die deze programma's wijd verspreiden, en hen betrekken bij nationale plannen voor onderricht in ondernemerschap.
- Programma's voor studentenbedrijven **erkennen** en **actief promoten** tegenover scholen, schoolhoofden en leraren.
- Ervoor zorgen dat **juridische en administratieve belemmeringen** voor het oprichten en in gebruik nemen van mini-ondernemingen worden weggenomen;

Scholen worden uitgenodigd om deze programma's in te voeren omdat de meeste vaardigheden die via deelname aan een studentenbedrijf moeten worden verworven, een **cross-curriculair karakter** hebben, zoals persoonlijke vaardigheden en economische basisvaardigheden. Door te werken in een studentenbedrijf, wordt aan vele doelstellingen voldaan die ook voor andere vakken gelden, waardoor het werken in een studentenbedrijf een toegevoegde waarde met zich meebrengt voor alle vakken.

Bedrijfsverenigingen en ondernemingen worden gestimuleerd om aan deze programma's deel te nemen als onderdeel van hun strategie voor maatschappelijk verantwoord ondernemen. Hun bijdrage kan financieel of in natura zijn (inclusief het leveren van adviseurs en mentors voor mini-ondernemingen). Een voordeel voor bedrijven is bijvoorbeeld de mogelijkheid om gemotiveerde jongeren in te huren die rechtstreekse ervaring hebben in het leiden van een onderneming en die over uiteenlopende vaardigheden beschikken op het gebied van creativiteit, ondernemerschap en innovatie.

Een verdere bevordering van deze programma's is mogelijk indien er een **samenwerkingsverband** wordt ingesteld tussen verschillende afdelingen van de nationale overheden, lokale overheden, bedrijfsverenigingen, NGO's en scholen.

1. Inleiding

1.1. Achtergrond

De bevordering van het ondernemerschap is essentieel voor innovatie, het concurrentievermogen en economische groei. Europa heeft een sterkere **ondernemingscultuur** nodig. In navolging van de conclusies van de Europese Raad van Lissabon in 2000, die ondernemerschap definieerde als een van de nieuwe basisvaardigheden die moeten worden verworven door levenslang leren, staat de bevordering van ondernemersattitudes en -vaardigheden in onze maatschappijen via onderwijs op alle niveaus hoog op de politieke agenda van de EU. Zo is de rol van scholen en universiteiten bij het stimuleren van een ondernemingsgeest bij jongeren en bij het beschikbaar maken van de betreffende vaardigheden, benadrukt door het Europees Handvest voor kleine bedrijven¹ en door de Mededeling van de Commissie “Actieplan: De Europese agenda voor ondernemerschap”².

Leren hoe een onderneming moet worden geleid is echter nog maar één aspect. Ondernemerschap moet worden opgevat in de ruimste zin van het woord. Ondernemersvaardigheden en -attitudes bieden de maatschappij voordelen die verder reiken dan de toepassing in het bedrijfsleven. Ze bieden ook mogelijkheden voor persoonlijke ontwikkeling. Door te leren over ondernemerschap, kunnen bijvoorbeeld **persoonlijke kwaliteiten** zoals **creativiteit**, **zin voor initiatief** en **verantwoordelijkheidsgevoel** worden ontwikkeld, die voor iedereen nuttig kunnen zijn in het dagelijkse leven en op het werk.

In 2002 werd in een **Verslag**³, gecoördineerd door de Commissie in het kader van het Best-project “Onderwijs en opleiding in ondernemerschap”, **geconcludeerd dat** hoewel er reeds allerlei ondernemingsactiviteiten worden ontplooid op alle onderwijsniveaus, vele daarvan nog niet zijn geïntegreerd in het curriculum noch een onderdeel vormen van een samenhangend kader, en dat de meeste leerlingen daardoor nog niet de mogelijkheid hebben om deel te nemen aan cursussen en programma’s voor ondernemerschap.

In die context werd door nationale deskundigen een concrete **definitie van onderricht in ondernemerschap** opgesteld en voorgesteld als referentie op Europees niveau. Deze definitie heeft betrekking op de verschillende onderwijsniveaus en geeft de doelstellingen tijdens elke fase van het onderwijspad weer. Men was het er algemeen over eens dat er twee verschillende, elkaar aanvullende, elementen in de definitie moesten worden opgenomen:

- een ruimer concept, namelijk het **onderwijs in ondernemersattitudes en -vaardigheden**, dat betrekking heeft op de ontwikkeling van bepaalde persoonlijke kwaliteiten en niet rechtstreeks gericht is op de oprichting van nieuwe bedrijven; en
- een specifiek concept, namelijk de **opleiding voor het oprichten en leiden van ondernemingen**.

Daarnaast werden in het Best-project activiteiten benadrukt waarbij **leerlingen** op school een **mini-onderneming leiden** in het kader van een zeer effectieve methodologie om de ondernemingsgeest te bevorderen.

¹ http://europa.eu.int/comm/enterprise/enterprise_policy/charter/index.htm

² Actieplan: *De Europese agenda voor ondernemerschap*, Europese Commissie, COM (2004) 70 def., 11.02.2004.

³ Best-project over onderwijs en opleiding in ondernemerschap. Eindverslag van de deskundigengroep, november 2002.

Op die basis werd in een follow-up van dat project⁴ de aandacht met name gericht op basis- en middelbaar onderwijs om **beleidsmaatregelen** en **strategieën** vast te stellen om vooruitgang op dit gebied te kunnen bereiken. De conclusies luiden dat programma's gebaseerd op **studentenbedrijven** dienen te worden erkend en gesteund door de onderwijsautoriteiten en beter dienen te worden vastgelegd in de curricula.

Ten slotte werd in februari 2004 een **Actieplan voor ondernemerschap**⁵ aangenomen. In dat actieplan worden horizontale maatregelen voor de Commissie en de lidstaten voorgesteld om een ondersteunend kader voor beleidsregels inzake ondernemerschap te creëren, en wordt de aandacht gericht op vijf strategische beleidsgebieden. Eén daarvan is "Een ondernemingsgerichte mentaliteit stimuleren". Dit Verslag is opgesteld in het kader van de eerste kernactie van dat Actieplan.

Bij onderricht in ondernemerschap moeten theoretische opleidingen worden gekoppeld aan een sterke, compenserende component gebaseerd op het principe "**leren door te doen**": de beste manier om te leren over ondernemerschap is door ondernemingsgericht bezig te zijn in de praktijk.

Programma's gebaseerd op leerlingen die op school **mini-ondernemingen** oprichten en leiden, kunnen zeer effectief zijn bij de bevordering van ondernemersattitudes en –vaardigheden, met name op het niveau van het middelbaar onderwijs. De doelstelling van **studentenbedrijven** is het op kleine schaal ontplooiën van een echte economische activiteit, of het op realistische wijze simuleren van de bedrijfsactiviteiten van echte bedrijven. Hoewel studentenbedrijven in een beschermde omgeving en met pedagogisch oogmerk worden geleid, produceren en verkopen ze vaak echte producten of diensten. Door deel te nemen aan studentenbedrijven leren leerlingen in teamverband te werken, verbeteren ze hun communicatieve vaardigheden, wordt hun enthousiasme en zelfvertrouwen vergroot, en worden ze gestimuleerd om verantwoordelijkheid op zich te nemen en initiatief te tonen.

In een aantal Europese landen dragen deze programma's reeds in aanzienlijke mate bij aan de bevordering van de ondernemingsgeest op school. Deze activiteiten moeten echter verder worden geïntegreerd in de onderwijsstelsels en wijder worden verspreid. Daarnaast moet hun uiteindelijke impact op leerlingen, en meer algemeen op de maatschappij, verder worden geëvalueerd.

1.2. Doelstellingen en methodologie

Dit Europese project werd ontwikkeld in het kader van het Actieplan voor ondernemerschap, kernactie 1: "Een ondernemingsgerichte mentaliteit stimuleren via schoolonderwijs", door gebruikmaking van de "Best procedure".

De "**Best procedure**" werd (in navolging van een mandaat van de Raad van Lissabon) opgesteld om de uitwisseling van beste werkwijzen te bevorderen en om synergieën te creëren tussen bestaande processen op dat gebied. Het gemeenschappelijke kenmerk van projecten in het kader van de Best procedure is het analyseren van kwesties die van belang zijn voor de Commissie en nationale overheden, om een beter inzicht te krijgen in de aard van deze

⁴ Bevordering van ondernemersattitudes en –vaardigheden in het lager en middelbaar onderwijs: stand van zaken. Eindverslag van de deskundigengroep, maart 2004.

⁵ Actieplan: *De Europese agenda voor ondernemerschap*, Europese Commissie, COM (2004) 70 def., 11.02.2004.

kwesties, in de acties die moeten worden ondernomen en in het vaststellen van beste werkwijzen.

Het uiteindelijke doel van het hele proces is het bevorderen van een beleidsverandering in de lidstaten en in de andere deelnemende landen, en een van de essentiële kenmerken van deze methodologie is dat projecten gezamenlijk worden uitgevoerd door de Commissie en de betreffende nationale overheden.

Dit project bouwt voort op de conclusies van het Best-project over onderwijs en opleiding in ondernemerschap en van de follow-up van dat project, waarbij dieper wordt ingegaan op een methodologie die een belangrijke rol speelt bij de ontwikkeling van de ondernemingsgeest bij jongeren.

De belangrijkste **doelstellingen** van deze activiteit waren:

- Het opmaken van een inventaris van verschillende methoden en aanbieders van deze programma's;
- Het presenteren van concrete voorbeelden van programma's voor studentenbedrijven, en laten zien hoe deze op succesvolle wijze kunnen worden uitgevoerd;
- Het vaststellen van succesfactoren, en van mogelijke belemmeringen en problemen;
- Het benadrukken van goede werkwijzen bij de bevordering van deze activiteiten (d.w.z. steun van nationale of lokale overheden);
- Het verzamelen van informatie om in te kunnen schatten in hoeverre studentenbedrijven zijn doorgedrongen in het middelbaar onderwijs (bijv. het aantal deelnemende scholen en leerlingen);
- Het voorstellen van een strategie en relevante beleidsmaatregelen om de toepassing van deze programma's te bevorderen.

Op deze manier konden verschillende programma's in heel Europa worden onderscheiden, en mogelijke sterke en zwakke punten worden vastgesteld. Een ander belangrijk doel van dit Verslag is de bevordering van de bewustmaking rond deze methodologieën. In die zin vallen scholen en ministeries (economie/industrie en onderwijs) onder de belangrijkste begunstigen van dit project. De actie moet een sterke invloed hebben op de bevordering van de beleids- en besluitvorming op verschillende niveaus in het middelbaar onderwijs.

Deze activiteit stond open voor EU-lidstaten, kandidaat-lidstaten en EFTA/EEA-landen. Naast 21 EU-lidstaten hebben ook Roemenië, Turkije en Noorwegen besloten aan deze activiteit deel te nemen.

Voor de implementatie van dit project werd een **deskundigengroep** samengesteld. De nationale overheden werd gevraagd een deskundige te benoemen. Ook vertegenwoordigers van enkele grote internationale netwerken die deze programma's bevorderen, werden uitgenodigd om deel te nemen (*de complete lijst van deskundigen is te vinden aan het begin van dit document*).

De taken van deze groep waren: het bijeenbrengen van de nodige expertise; het verschaffen van informatie en gegevens omtrent bestaande programma's; en ten slotte, het creëren van samenwerking en een actieve betrokkenheid bij het project van de nationale overheden van de deelnemende landen.

De deskundigen werd gevraagd om zowel kwalitatieve informatie (vaststellen van verschillende aanbieders en programma's, voorbeelden van goede werkwijzen, etc.) als kwantitatieve gegevens (bijv. het aantal scholen dat gebruikmaakt van deze programma's en het aantal leerlingen dat deelneemt) te verschaffen.

1.3. Definitie van een studentenbedrijf

In dit onderzoek zijn methodologieën onderzocht die zijn gebaseerd op **praktijkervaring** en **interactie**. Daarbij werd zowel gekeken naar studentenbedrijven die echte producten of diensten verkopen als naar virtuele ondernemingen of leerbedrijven, mits de simulatie realistisch genoeg is en er aan bepaalde criteria wordt voldaan. Programma's die zich beperken tot virtuele toepassingen (d.w.z. computersimulaties) en die niet zijn gebaseerd op het werken in teamverband en op interactie - zowel binnen als buiten de schoolomgeving - zijn derhalve niet in beschouwing genomen.

Een van de eerste taken van de deskundigengroep was derhalve het vaststellen van een aantal criteria aan de hand waarvan wordt bepaald of een programma of methodologie in dit onderzoek dient te worden opgenomen.

De aangenomen **definitie** en de bijbehorende **criteria** luiden als volgt:

Een studentenbedrijf is een pedagogisch instrument gebaseerd op praktijkervaring door een volledig ondernemingsproject uit te voeren, en op interactie met de externe omgeving (d.w.z. het bedrijfsleven of de lokale gemeenschap).

Criteria aan de hand waarvan wordt bepaald of een programma aan bovenstaande definitie voldoet:

- A.** Leerlingen ontplooiën een **echte economische activiteit** door hun eigen onderneming te leiden, ook al gebeurt dit in een beschermde omgeving en met pedagogisch oogmerk: d.w.z. studentenbedrijven die echte producten of diensten produceren en/of verkopen;

of:

- B.** In geval van **simulatie** van een economische activiteit (virtuele ondernemingen of leerbedrijven):

- 1) Leerlingen werken in teamverband aan een ondernemingsproject, binnen de organisatiestructuur van een fictieve onderneming, waarbij ze de functies, processen en doelstellingen van een echt bedrijf overnemen; ze zijn verantwoordelijk voor alle aspecten omtrent het beheer van het gesimuleerde bedrijf.

en⁶:

- 2) Er is sprake van interactie buiten de schoolomgeving: leerlingen voeren hun taken uit in samenspraak met echte bedrijven, of onder direct toezicht van mensen uit het bedrijfsleven (die optreden als mentors, etc.), of in samenwerking met de lokale gemeenschap.

⁶ Er dient te worden voldaan aan beide voorwaarden 1 en 2.

In dit Verslag worden de termen “studentenbedrijf” en “mini-onderneming” als synoniemen beschouwd, en hebben beide termen derhalve betrekking op bedrijven die echte producten of diensten produceren en verkopen, en op virtuele ondernemingen of leerbedrijven die voldoen aan de hierboven vermelde criteria.

2. Programma's

2.1. Hoofdkenmerken van programma's voor studentenbedrijven

Het doel van een studentenbedrijf is het op kleine schaal ontplooiën van een echte economische activiteit, of een realistische simulatie van een economische activiteit. In dit onderzoek zijn derhalve zowel echte als virtuele mini-ondernemingen⁷ opgenomen, op voorwaarde dat er aan bepaalde criteria (zoals gedefinieerd in § 1.3.) wordt voldaan.

In het eerste geval opereren de mini-ondernemingen in een beschermde omgeving en met pedagogisch oogmerk, waarbij **echte producten of diensten** worden geproduceerd en verkocht. De leerlingen nemen beslissingen over het product of de dienst, kiezen zelf hun managers en brengen kapitaal bijeen. Nadat ze een bedrijfsplan hebben opgesteld en de marktstrategie hebben bepaald, produceren of bestellen ze hun zelf ontworpen product. De onderneming moet een financieel plan opstellen voor de inkoop van grondstoffen en voorraadproducten. De leerlingen verkopen hun producten of diensten op school of buiten de schoolomgeving, en houden de boekhouding bij. Aan het eind van het jaar wordt het bedrijf geliquideerd en brengen de leerlingen een verslag uit.

In het tweede geval zijn de mini-ondernemingen **simulaties** met het doel om de bedrijfsactiviteiten en uitdagingen van een echt bedrijf na te bootsen. Hierbij kunnen de gebruikte methodologieën sterk verschillen, aangezien er verschillende manieren zijn om een simulatie te organiseren. Zo kunnen de activiteiten zijn gebaseerd op het gebruik van informaticamiddelen (bijv. het “*Managing Firm*”-programma in **Polen**) en voornamelijk op de computer worden uitgevoerd, bijvoorbeeld in geval van bedrijfsspellen. Ook wanneer de activiteiten zijn gebaseerd op computersimulaties, is het echter een noodzakelijk voorwaarde dat leerlingen in teamverband werken en dat er sprake is van enige interactie binnen en buiten de schoolomgeving, met leraren, mentors, mensen uit het bedrijfsleven of de lokale gemeenschap in het algemeen. Met andere woorden, een computerspel dat puur als spel bedoeld is, wordt niet aangemerkt als een mini-onderneming. Een andere benadering, die dichter bij de realiteit staat en derhalve de voorkeur heeft - althans in algemene zin - is om een fictief bedrijf op te richten waarvan de activiteiten veel verder gaan dan een computertoepassing, bijvoorbeeld door leerlingen een eigen fysieke ruimte (het kantoor) te geven, uitgerust met de benodigde instrumenten, vanwaar ze hun bedrijfsactiviteiten kunnen uitvoeren, waaronder alle zakelijke en administratieve activiteiten die typisch zijn voor een echte onderneming. Net als een echte onderneming bestaat het fictieve bedrijf uit verschillende afdelingen (marketing, verkoop, boekhouding, logistiek, etc.), en de leerlingen voeren zelf alle managementfuncties uit. Het belangrijkste verschil met een echte mini-onderneming is dus dat er geen goederen worden geproduceerd en dat er geen daadwerkelijke betaalmiddelen worden gebruikt. Studentenbedrijven kunnen wel een echt bedrijf als partner

⁷ Zoals reeds vermeld in het vorige hoofdstuk, worden in dit Verslag de termen “studentenbedrijf” en “mini-onderneming” als synoniemen beschouwd, en hebben beide termen derhalve betrekking op bedrijven die echte producten of diensten produceren en verkopen, en op virtuele ondernemingen of leerbedrijven die voldoen aan de vastgestelde criteria.

en als model voor hun activiteiten hebben (bijv. leerbedrijven in **Finland, Hongarije, Oostenrijk** en **Polen**), en voeren soms ook echte bedrijfsactiviteiten uit waarbij ze gebruikmaken van producten van het partnerbedrijf (**Finland**).

De **duur** van deze programma's is over het algemeen één schooljaar (9-10 maanden), maar er zijn ook voorbeelden van programma's die 4 tot 5 maanden duren (bijv. in **Estland** en **Litouwen**) en zelfs maar een paar weken (bijv. in **Hongarije**).

Hoewel **één schooljaar** de ideale duur lijkt om de complexe wereld van het leiden van een bedrijf te verkennen en om de cyclus van een ondernemingsactiviteit te voltooien (van het verzinnen van een bedrijfsconcept tot het in praktijk brengen ervan, het produceren en verkopen van het product, en het maken van winst), wordt in sommige landen gekozen voor een korter en "intensievere" versie van programma's voor mini-ondernemingen - bijvoorbeeld 8 tot 12 weken (zoals de programma's "*Get up and Go*" en "*Blast:Beat*" in **Ierland**) – die gemakkelijker in het schooljaar kan worden ingepast en zelfs twee keer kan worden uitgevoerd, waardoor er meer leerlingen worden bereikt. Er bestaan ook nog kortere programma's, die bijvoorbeeld één week of zelfs maar één dag duren (zoals het programma "*EBP*" in het **Verenigd Koninkrijk**), maar deze vormen een minderheid binnen de uitgebreide waaier van methodologieën gebaseerd op studentenbedrijven. In een dergelijk korte duur kunnen leerlingen bij lange na niet met alle facetten van het ondernemerschap kennismaken. Toch kunnen ook deze activiteiten nuttig zijn om leerlingen te laten proeven hoe het is om een ondernemingsproject uit te voeren, en om hen bewuster te maken op dit gebied.

Meestal vinden de activiteiten op school één of twee keer per week plaats, waarbij een les 1 of 2 uur duurt (wat doorgaans neerkomt op een totaal van 2 tot 5 uur per week). De activiteiten op school kunnen worden aangevuld met **naschoolse** of **buitenschoolse** werkzaamheden, waarbij de leerlingen, met name wanneer het gaat om studentenbedrijven die echte goederen of diensten produceren, een deel van hun vrije tijd besteden aan hun bedrijfsactiviteiten (ontwikkelen van het product, contact met leveranciers en klanten, verkoop, etc.). Deze methodologie is in belangrijke mate gebaseerd op het enthousiasme en de goede wil van leerlingen en leraren.

In sommige gevallen wordt de activiteit geheel buiten schooltijd en op vrijwillige basis uitgevoerd. De leerlingen komen dan na de normale lessen bijeen, bijgestaan door een leraar of een bedrijfsadviseur. Sommige programma's bieden zowel een "binnenschools" als een buitenschools" model (zoals "*Mini-entreprise*" in **België**).

Het is bewezen dat deze programma's kunnen worden toegepast **op elk type school**: zowel in het Algemeen Voortgezet Onderwijs als in het beroepsonderwijs of op economische of handelsscholen. Ze kunnen als vrijetijdsactiviteit of als vaststaand programma worden uitgevoerd; dit hangt af van de wijze waarop het nationale onderwijsstelsel is georganiseerd en uiteindelijk van de beslissing van de school.

Leraren hebben bij deze programma's een **begeleidende** rol. Ze leggen de leerlingen niet hun eigen ideeën op, maar staan hen bij en geven hun advies. De leerlingen moeten hun eigen ideeën kunnen uitwerken en volledig verantwoordelijk zijn voor de activiteiten van de mini-onderneming. De leraar fungeert derhalve als tutor, die slechts in beperkte mate invloed heeft op het besluitvormingsproces van de groep. Een dergelijke methodologie is gebaseerd op leren door rechtstreekse ervaring: leerlingen maken fouten, en zien wat de gevolgen van hun fouten zijn.

Enkele typische taken van leraren in hun rol als begeleider in een studentenbedrijf zijn: leerlingen helpen het vak te definiëren; de groep door de beginfase heen leiden; fungeren als bemiddelaar in geval van problemen binnen de groep, etc.

Organisaties die deze programma's stimuleren, bieden gewoonlijk **basisopleidingen voor leraren**, bijvoorbeeld via introductiebijeenkomsten, het verstrekken van praktische gidsen, het organiseren van seminars en bijscholingscursussen, permanent advies. Gestructureerde bijscholingscursussen voor leraren zijn natuurlijk gemakkelijker beschikbaar en worden aangeboden door de onderwijsinstellingen, wanneer de programma's onderdeel vormen van het vastgestelde curriculum (zoals in **Ierland en Oostenrijk**).

De rol van **vrijwilligers uit het bedrijfsleven** bij deze programma's kan zeer belangrijk zijn. Zij leiden de leerlingen door de beginfase van het programma heen en hebben regelmatig contact met hen (bijv. "*Junior Achievement Company Programme*" in **Ierland**, "*Impresa in Azione*" in **Italië**, "*Young Enterprise Company Programme*" in het **Verenigd Koninkrijk**). Bij het programma "*Mini-ondernemingen*" in **Nederland** wordt ernaar gestreefd om aan elke onderneming ten minste drie adviseurs te verbinden: een (voormalig) zakenman of -vrouw, een accountant en een leraar. Schoolleraars beschikken doorgaans niet over voldoende praktische kennis en ervaring omtrent het leiden van een bedrijf. Wel kunnen zij een coördinerende en begeleidende functie vervullen bij de uitvoering van het programma en de leerlingen helpen om praktische problemen op te lossen, terwijl bedrijfsadviseurs een toegevoegde waarde kunnen vormen door hun managementervaring uit de echte wereld over te brengen op de leerlingen.

Het vinden van vrijwilligers uit het bedrijfsleven kan soms echter moeilijk zijn, met name in minder ontwikkelde of meer afgelegen gebieden.

Meer algemene typische kenmerken van deze programma's zijn interactie en banden met het **bedrijfsleven** of met de **lokale gemeenschap**. In sommige gevallen profiteren lokale gemeenten van diensten die door studentenbedrijven worden geleverd (bijv. het "*Summerentrepreneur*"-programma in Västernorrland in **Zweden**, en het "*Student Learning Company*"-programma in **Letland**).

2.2. Welke vaardigheden moeten via deze programma's worden verworven?

Onderricht in ondernemerschap dient te worden opgevat in de **ruimste zin van het woord**. Daaronder valt ook het ontwikkelen van de kwaliteiten die nodig zijn om een ondernemend persoon te worden. Door deel te nemen aan programma's voor mini-ondernemingen, kunnen leerlingen hun creativiteit aan de dag leggen, wordt hun enthousiasme en zelfvertrouwen vergroot, leren ze in teamverband te werken, en worden ze gestimuleerd om verantwoordelijkheid op zich te nemen en initiatief te tonen. Het verwerven van deze vaardigheden en eigenschappen helpt jongeren in hun voorbereiding op hun rol als zelfstandige, betrokken en verantwoordelijke leden van de samenleving. Leerlingen die deel uit hebben gemaakt van een mini-onderneming, zijn onafhankelijker, proactiever, innovatiever en meer geneigd om naar nieuwe producten, nieuwe markten en nieuwe technologieën te zoeken.

Hieronder volgt een meer gedetailleerde (maar beslist geen uitputtende) lijst van typische **eigenschappen en vaardigheden** die leerlingen ontwikkelen of verwerven via deelname aan mini-ondernemingen. Ze zijn onderverdeeld in **algemene** of **persoonlijke eigenschappen en vaardigheden** en **bedrijfsvaardigheden**. Ze hebben alle te maken met **ondernemerschap**, en helpen de leerlingen succesvol te zijn in het verloop van hun studie en in hun toekomstige professionele leven.

Persoonlijke eigenschappen en vaardigheden:

- Creativiteit;
- Werken in teamverband;
- Probleemoplossende vaardigheden;
- Nemen van berekende risico's, en risico's durven aangaan;
- Communicatieve vaardigheden;
- Assertiviteit;
- Leiderschap;
- Kritisch denken;
- Zelfvertrouwen;
- Initiatief nemen;
- Verantwoordelijkheden nemen;
- Zelfstandigheid;
- Nemen van individuele en groepsbeslissingen;
- Tijdmanagement, en nakomen van deadlines;
- Stellen van doelstellingen;
- Onderhandelingstechnieken;
- Projectmanagement;
- Gebruik van informatie- en communicatietechnologieën (ICT's);
- Spreken in het openbaar en presentatietechnieken;
- Analyseren en plannen van eigen activiteiten;
- Verbeteren van zelfstandig leren en werken.

Bedrijfsvaardigheden:

- Weten hoe een bedrijf functioneert, en hoe vermogen wordt gecreëerd;
- Ondernemingsgericht denken en bedenken van bedrijfsconcepten;
- Economische basiskennis;
- Ervaring in belangrijkste bedrijfsfuncties;
- Uitvoeren van marktonderzoek;
- Ontwikkelen van een bedrijfsplan;
- Bedrijfsorganisatie en -management;
- Human resources-management;
- Financiële kennis;
- Begroten en alloceren van financiële middelen;
- Werven van geldmiddelen via aandelen, sponsors, leningen;

- Berekenen van productkosten en winst;
- Boekhouding;
- Marketing;
- Reclame maken voor een product/dienst;
- Organiseren van een tentoonstelling, en deelnemen aan een handelsbeurs;
- Verkoop- en inkooptechnieken;
- Administratieve procedures;
- Kennis omtrent veiligheids- en gezondheidskwesties;
- Opstellen van zakelijke brieven, documentatie en verslagen;
- Ontwikkelen en onderhouden van zakelijke contacten en contacten met de lokale gemeenschap;
- Leiden van een bedrijfsvergadering.

2.3. Inventaris van programma's

Als onderdeel van dit project is een inventaris opgemaakt van programma's voor studentenbedrijven in het middelbaar onderwijs, gebaseerd op nationale gegevens en op de aangenomen definitie van de term "studentenbedrijf" (§ 1.3). In deze context zijn er **82 programma's binnen Europa geïdentificeerd** (in 24 landen die aan dit onderzoek deelnamen).

Uit de inventaris blijkt dat meer dan de helft van deze programma's (52) wordt bevorderd door organisaties die lid zijn van een **Europees netwerk**, met name *Junior Achievement – Young Enterprise Europe* (26 programma's) en *EUROPEN* (17 programma's).

Hoewel de leden van bovengenoemde netwerken dezelfde doelstellingen hebben en hun methodologieën in grote lijnen met elkaar overeenkomen, zijn op nationaal niveau **verschillen in de uitvoering** van deze programma's te zien (bijvoorbeeld wat betreft de duur van het programma, de soorten scholen waar ze worden toegepast, of ze als "binnenschoolse" of als "buitenschoolse" activiteit worden uitgevoerd, etc.).

Uit de inventaris blijkt dat er een zeker evenwicht bestaat tussen programma's die gebaseerd zijn op **ondernemingen die echte producten verkopen (49)** en programma's die gebaseerd zijn op **fictieve of studentenbedrijven (33)**.

De **volledige lijst** van programma's voor studentenbedrijven in het middelbaar onderwijs die als onderdeel van dit project zijn onderscheiden, is te vinden in de **Bijlage**. Deze moet niet worden gezien als een uitputtende lijst van alle programma's die in Europa bestaan op het gebied van onderricht in ondernemerschap op basis van "leren door te doen", aangezien er uitsluitend activiteiten in zijn opgenomen die voldoen aan een aantal criteria die door de deskundigengroep zijn opgesteld met betrekking tot methodologieën voor studentenbedrijven (zie § 1.3.). Bovendien was het niet altijd mogelijk om in alle landen informatie te verkrijgen over alle relevante activiteiten, met name met betrekking tot programma's die op zeer lokaal niveau of slechts op bepaalde scholen worden toegepast.

2.4. Succesfactoren en indicatoren voor beste werkwijzen

Het groeiende succes van de methodologie voor studentenbedrijven in Europa is te danken aan een aantal eigenschappen die als typisch kunnen worden beschouwd voor deze activiteiten, en die hun belangrijkste **sterke punten** vormen. Hieronder zijn begrepen:

- De sterke **band met bedrijven** en met de lokale gemeenschap, en de betrokkenheid van de particuliere sector;
- De **flexibiliteit** en **aanpasbaarheid** van deze programma's met betrekking tot verschillende soorten onderwijs, en op lokaal niveau met betrekking tot verschillende situaties;
- Het **enthousiasme** en de **motivatie** onder leerlingen (ook onder leerlingen die minder gemotiveerd zijn bij traditionelere vakken);
- Het potentieel in termen van **creativiteit, initiatief en innovatie** dat door deze activiteiten kan worden ontwikkeld bij jongeren.

Meer specifiek werd de deskundigengroep, met betrekking tot de vraag hoe deze methodologie het beste concreet kan worden toegepast, gevraagd een aantal **hoofdkenmerken** vast te stellen die kunnen worden beschouwd als de belangrijkste factoren voor een effectieve en succesvolle uitvoering van programma's voor studentenbedrijven. Deze zijn voorgesteld als indicatoren voor **beste werkwijzen** bij de beoordeling van programma's die op deze methodologie zijn gebaseerd.

Veel van de programma's die bij dit onderzoek in Europa werden onderscheiden, voldeden aan de meeste van die vereisten, zo niet aan al die vereisten, welke in onderstaand kader staan weergegeven.

In deze lijst zijn geen elementen opgenomen die betrekking hebben op **externe kadervoorwaarden**, d.w.z. op de omgeving waarbinnen programma's worden toegepast (zoals steun van overheden, opname in het officiële curriculum, etc.). Deze elementen komen later in dit Verslag aan bod, bij de behandeling van overheidsmaatregelen ter bevordering van onderricht in ondernemerschap en programma's voor studentenbedrijven.

Criteria voor het vaststellen van beste werkwijzen bij de uitvoering van programma's voor studentenbedrijven:

- 1) Het programma legt nadruk op **teamworkvaardigheden** en samenwerking tussen leerlingen; vóór de daadwerkelijke implementatie van het programma krijgen de leerlingen een introductiecursus omtrent het werken in groepsverband;
- 2) Vrijwilligers en **leraren** die bij het programma betrokken zijn, beschikken over de **kwaliteiten** om programma's voor studentenbedrijven te organiseren, of worden specifiek hierin **opgeleid**;
- 3) Gedurende de gehele duur van het programma is **ondersteuning** en **advies** beschikbaar voor leraren en leerlingen;
- 4) **Leerlingen** worden bijgestaan door een begeleider (leraar, tutor, mentor), maar hebben de **vrijheid** om hun eigen ideeën uit te werken en zijn volledig **verantwoordelijk** voor de bedrijfsvoering van de mini-onderneming;
- 5) Er is specifiek **leermateriaal** opgesteld en beschikbaar (handboeken, gidsen, etc.) omtrent het voeren van studentenbedrijven;

- 6) Het programma is **flexibel**, toepasbaar in allerlei verschillende contexten en gemakkelijk te integreren in de schoolactiviteiten, zowel in de klas als buiten het curriculum om;
- 7) Er nemen mentors en adviseurs uit het **bedrijfsleven** aan de implementatie van het programma deel;
- 8) Er worden buitenschoolse **evenementen**, zoals handelsbeurzen, georganiseerd;
- 9) Het programma wordt gesteund door de **lokale gemeenschap**;
- 10) Er worden regelmatig middelen ingezet om het programma te **evalueren**;
- 11) Er dienen **netwerken** tussen leraren te worden gecreëerd zodat ze elkaar kunnen helpen en van elkaar kunnen leren, en nationale en internationale contacten tussen leraren, leerlingen en andere betrokkenen te worden ontwikkeld.

3. Enkele voorbeelden van goede werkwijzen

Zoals reeds eerder genoemd (§ 2.4.), voldeden veel programma's die in dit onderzoek werden onderscheiden aan alle of aan de meeste van de criteria die door de deskundigengroep zijn vastgesteld met het oog op de identificatie van beste werkwijzen bij de uitvoering van programma's voor studentenbedrijven.

In deze sectie wordt een aantal voorbeelden daarvan gegeven. Hoewel deze zijn gebaseerd op bepaalde gemeenschappelijke principes, tonen ze aan dat er verschillende methoden en oplossingen bestaan op het gebied van onderricht in ondernemerschap via activiteiten op projectbasis. Ze worden hier niet voorgesteld als beste programma's in Europa (een complete lijst van beste voorbeelden zou veel langer zijn), maar als een nuttige selectie van goede werkwijzen.

3.1. «La Mini-entreprise en classe» (België)

Dit is een gestructureerd project dat **vijf uur van het weekprogramma** inneemt en wordt beheerd door **een team van leraren**: gedurende de cursus zijn er te allen tijde ten minste twee leraren aanwezig. Het gemiddelde aantal deelnemers is 12, het maximumaantal 23. Het is bestemd voor leerlingen van 16 tot 19 jaar in het algemeen, technisch en beroepsonderwijs. De leraren worden ondersteund door medewerkers van de asbl (*non-profitorganisatie*) "Les Jeunes Entreprises", die begeleidende documenten en gidsen verstrekken, seminars organiseren, etc.

De activiteit vindt **binnen het vastgestelde curriculum** in de klas plaats, maar wordt door een deel van de leerlingen ook buiten school voortgezet op vrijwillige basis. Het komt altijd voor dat leerlingen voor de productie moeten overwerken. Evenzo worden verkoopactiviteiten voornamelijk 's avonds of in het weekend georganiseerd. Doordat de leraar bij dit "**klasmiddel**" de methodologie in zijn/haar lessen integreert, kan er gedetailleerder op bepaalde kwesties worden ingegaan dan bij een activiteit die buiten de les om en volledig op vrijwillige basis plaatsvindt.

Elke mini-onderneming wordt bijgestaan door één of twee **adviseurs** uit het bedrijfsleven, die bereid zijn hun ervaring op de jongeren over te brengen. Via relaties met leveranciers en klanten staan de leerlingen buiten school om in contact met de echte bedrijfswereld.

Voor een effectieve evaluatie wordt gebruikgemaakt van de evaluatie-instrumenten van de asbl "Les Jeunes Entreprises". Daarnaast stellen de leraren informatiedocumenten op waarmee de deelname van leerlingen beter kan worden beoordeeld. Aan het einde van het jaar wordt een **eindexamen** afgenomen. Indien de activiteit van de mini-onderneming positief wordt beoordeeld door zowel het team van leraren als de externe adviseurs, ontvangen de leerlingen van de school een **certificaat** voor een "succesvolle uitvoering van het project". Indien de leerlingen aan een aantal voorwaarden voldoen die door de asbl "Les Jeunes Entreprises" zijn opgesteld, ontvangen ze daarnaast ook nog een certificaat voor "jonge ondernemer".

Contact:

asbl "Les Jeunes Entreprises"
www.lesjeunesentreprises.be

3.2. Leerbedrijf op de Merikoski Beroepsschool (Finland)

In Finland wordt op nationaal niveau gebruikgemaakt van leerbedrijven in het beroepsonderwijs. Het bedrijf zelf is fictief, maar sommige leerlingen van leerbedrijven hebben echte bedrijfsactiviteiten ontplooid door producten van hun partnerbedrijf te gebruiken. De organisatie die leerbedrijven in Finland bevordert, is *FINPEC* (Finnish Practice Enterprises Centre).

De duur van opleidingen via leerbedrijven varieert van ongeveer drie maanden tot 1 jaar. Een interessante toepassing is **het vervangen van het curriculum door een bedrijfsplanactiviteit**, waarmee de duur van de activiteit van het leerbedrijf (in welke vorm dan ook) wordt verlengd tot 3 jaar. De pedagogische doelstelling is dat leerlingen thuis raken in het opstellen en het uitvoeren van een bedrijfsplan, leren om verschillende functies binnen het bedrijf te vervullen, inzicht krijgen in het bedrijf als geheel en een aantal basisvaardigheden verwerven. Leerbedrijven werken actief samen met andere leerbedrijven en met de buitenwereld, voornamelijk met het partnerbedrijf in de beginperiode van het leerbedrijf.

De **Merikoski Beroepsschool** heeft standaardcursussen binnen het curriculum vervangen door een **bedrijfsplan voor een leerbedrijf**. De leerlingen krijgen gedurende hun hele opleiding (3 jaar) les aan de hand van dat bedrijfsplan. Waar voorheen het vastgestelde curriculum bepaalde waarin les werd gegeven, bepaalt nu de bedrijfsplanactiviteit de verschillende blokken van het leerprogramma. De eerste twee jaren zijn gericht op de planning en voorbereiding, en op het verbeteren van de te verrichten werkzaamheden. Het derde jaar is bestemd voor de daadwerkelijke bedrijfsactiviteit.

Het bedrijfsplan wordt ontwikkeld in samenwerking met het **partnerbedrijf** en de financier, hetgeen een aanzienlijke toegevoegde waarde voor de leerlingen oplevert. Vertegenwoordigers van partnerbedrijven zitten in de bestuursraad van het leerbedrijf om diens activiteiten te begeleiden en te bevorderen.

In dit voorbeeld hebben leerlingen van leerbedrijven daadwerkelijk deelgenomen aan de activiteiten van een partnerbedrijf door diens producten te verkopen. Dit is een toegevoegde waarde voor de leerlingen geweest. Daarnaast hebben leerlingen op internationale leerbedrijvenbeurzen testmarketingactiviteiten voor het partnerbedrijf uitgevoerd. Deze ervaringen zijn zeer nuttig geweest voor het leer- en aanpassingsproces van de leerlingen.

Contact:

Finnish Practice Enterprises Centre (FINPEC)

www.finpec.fi

3.3. Het “Get Up and Go”-programma voor mini-ondernemingen (Ierland)

In de loop der jaren is het “Get up and Go”-programma het **meest gebruikte** programma voor studentenbedrijven op scholen geworden, waarbij gebruik wordt gemaakt van mini-ondernemingen als onderdeel van het Transition Year Programme. Transition Year is een programma binnen het curriculum dat op bijna 70% van alle middelbare scholen wordt aangeboden, en dat is ontworpen om de overgang van de Junior Cycle naar de Senior Cycle te vergemakkelijken. Het bereidt leerlingen voor op de arbeidswereld in de vorm van een initiële beroepsopleiding, en omvat de ontwikkeling van ondernemersvaardigheden.

Het “Get Up and Go”-programma voor mini-ondernemingen is derhalve een **activiteit binnen het curriculum**, die kan worden aangeboden als een 10-weekse module, maar bij voorkeur gedurende een heel jaar. Er wordt aanbevolen dat het “bedrijf” bestaat uit de **hele klas van het overgangsjaar**, waarbij managementposities worden toegewezen via een sollicitatieprocedure. Als alternatief kunnen ook verschillende bedrijven worden gevormd door kleinere groepen binnen de klas, maar een simulatie van de “echte wereld” wordt vaak het beste verkregen via één grote groep.

De leergids die als onderdeel van het 'Get up and Go'-programma is ontwikkeld, is onderverdeeld in **tien secties**. In elke sectie worden specifieke aspecten van het programma voor mini-ondernemingen behandeld:

- 1) Introductie in mini-ondernemingen, inclusief de voordelen van de mini-onderneming, gebruikte methodologieën en beslissingen omtrent producten
- 2) Selectie en organisatie van mini-ondernemingsteam.
- 3) Communicatie
- 4) Registratie van mini-ondernemingsteam
- 5) Marketing
- 6) Wetgeving
- 7) Bedrijfsplan
- 8) Financiering
- 9) Sluiten en liquideren van de mini-onderneming
- 10) Handelsbeurs/showcase

Door deel te nemen aan het “Get Up and Go”-programma voor mini-ondernemingen, hebben leerlingen de mogelijkheid om ondernemersvaardigheden te ontwikkelen binnen de beschermde omgeving van het klaslokaal; daarnaast worden via handelsbeurzen, wedstrijden en projecten mogelijkheden geboden om dergelijke vaardigheden in praktijk te brengen. De leerlingen worden op intrinsieke wijze gemotiveerd door middel van hun aandeel in en betrokkenheid bij hun zelf ontwikkelde ideeën. De leerlingen worden zelfstandiger, doordat ze voelen dat ze hun leerproces zelf onder controle hebben, waarbij de rol van de leraar verschuift van onderwijzer naar begeleider.

Contact:

Transition Year Support
Second Level Support Service
<http://ty.slss.ie>

3.4. JUNIOR - "Junge Unternehmer initiieren - organisieren - realisieren" (Duitsland)

Leerlingen vanaf de negende klas op alle soorten middelbare scholen nemen deel aan het JUNIOR-programma voor studentenbedrijven. De mini-onderneming wordt onderverdeeld in **verschillende afdelingen**. Elke leerling vervult een specifieke positie en functie. Elke onderneming is verantwoordelijk voor haar eigen marketing-, inkoop-, boekhoudings- en financieringsproces. De producten van JUNIOR-studentenbedrijven zijn innovatief, in lijn met de markt, en marktprijsgericht. Na één schooljaar wordt de mini-onderneming geliquideerd en wordt het dividend uitbetaald aan de aandeelhouder.

In het programma zijn evenementen als handelsbeurzen en nationale en internationale wedstrijden geïntegreerd. Op nationale en internationale beurzen krijgen JUNIOR-

ondernemingen de kans om zichzelf en hun producten en diensten te presenteren, en tegelijkertijd in contact te komen met andere studentenbedrijven.

De studentenbedrijven **ontvangen het hele jaar door advies** van het JUNIOR-kantoor. Het JUNIOR-kantoor, een bedrijfssegment van het *Institut der deutschen Wirtschaft Köln* (*Instituut voor economisch onderzoek Keulen*), zorgt ervoor dat studentenbedrijven in contact kunnen komen met andere ondernemingen, echte bedrijven en associaties.

Behalve advies ontvangt elke leerling en begeleider informatiemateriaal omtrent het voeren van een onderneming. Er worden workshops gegeven en er zijn folders en internetpagina's beschikbaar over speciale onderwerpen, zoals marketing en boekhouding, waardoor de leerlingen zich nog verder kunnen ontwikkelen op het gebied van bedrijfsmanagement. Daarnaast zijn er mentors en accountants uit het bedrijfsleven bij het programma betrokken, die leerlingen van informatie en advies voorzien. Leerlingen die het programma met succes doorlopen, krijgen een certificaat dat algemeen bekend is en erkend wordt in de bedrijfswereld.

Partners van JUNIOR op nationaal niveau zijn *KfW Mittelstandsbank*, *Gothaer Versicherungen*, *Handelsblatt*, het federale ministerie van Economie en Werkgelegenheid, en de werkgeversverenigingen en Kamers van Koophandel. In de deelstaten van de federale republiek wordt JUNIOR gesteund door allerlei bedrijven, banken, ministeries en associaties.

Contact:

JUNIOR-kantoor
Institut der deutschen Wirtschaft Köln
www.juniorprojekt.de

3.5. "Une entreprise dans votre lycée", Académie de Rennes (Frankrijk)

Alle middelbare onderwijsinstellingen van de Academie van Rennes kunnen aan dit programma deelnemen, inclusief openbare en privé-scholen (*lycées*) in het algemeen, technisch en beroepsonderwijs.

Elk jaar in mei wordt er een **wedstrijd** gehouden tussen tien leerlingenteams (gemiddeld 12 leerlingen per team) van de instellingen van de Academie van Rennes, voor een jury bestaande uit mensen uit het bedrijfsleven. Elk deelnemend team presenteert het bedrijf dat het op school heeft opgericht door de activiteiten met betrekking tot het opstarten en het leiden van een echt bedrijf na te bootsen.

De opleiding van leraren wordt verzorgd door het *Rectorat* en door de Franse Kamer van Koophandel. Met **lokale bedrijven** worden **kwaliteitspartnerschappen** aangegaan om jongeren te steunen in de vorm van sponsorschap, advies en samenwerking.

Uitgaande van een product- of dienstconcept, gaan leerlingen een samenwerkingsverband aan door hun eigen bedrijf op te richten. Ze deponeren hun documenten bij een commissie bestaande uit vertegenwoordigers van de aangesloten partners. Nadat de administratieve en juridische formaliteiten zijn afgehandeld en een **fictief bedrijf** is opgezet, delen de projectpromotors verantwoordelijkheden en taken binnen een nauwkeurig gedefinieerd schema: marktonderzoek en concurrentie, registreren van het bedrijfsnaam bij het *INPI*, creëren van een logo, technische ontwikkeling, onderhandelingen met de leveranciers of toeleveranciers, marketing en verkoop, etc.

Op de laatste dag, waarbij alle deelnemers betrokken zijn, moet elk bedrijf een bedrijfsstand opzetten en een mondelinge presentatie houden ten overstaan van een jury bestaande uit vertegenwoordigers van partners en bedrijfsleiders. De drie beste bedrijven ontvangen een prijs van de regionale raad.

Via dit programma worden jongeren in staat gesteld om in teamverband aan een project te werken. Daarbij worden onderwijsmethoden gebruikt die bijdragen aan de ontwikkeling van de zelfstandigheid van de leerlingen en die hen in contact brengt met de economische omgeving. In een aantal gevallen hebben jongeren hun bedrijfsproject uiteindelijk ook daadwerkelijk **in praktijk gebracht**, terwijl in andere gevallen zeer innovatieve en betrouwbare projecten zijn ontwikkeld door lokale partnerbedrijven.

Contact:

Académie de Rennes
ce.daet@ac-rennes.fr

3.6. Geïntegreerde aanpak van onderricht in ondernemerschap op een bedrijfseconomische school (Hongarije)

Een school voor middelbaar bedrijfseconomisch onderwijs in Hongarije heeft een interessant **geïntegreerd systeem** voor onderricht in ondernemerschap ontwikkeld.

1. In hun tweede jaar nemen leerlingen (**16 jaar**) deel aan het Young Enterprise-programma voor studentenbedrijven. (**Leren door te doen**). Bij dit programma richten ze hun eigen bedrijf op dat ze gedurende één schooljaar leiden. Ze kiezen een raad van bestuur uit hun medeleerlingen, verzamelen aandelenkapitaal, en verhandelen en financieren een product of dienst naar eigen keuze. Ze hebben te maken met echt geld, produceren echte producten en nemen deel aan handelsbeurzen. Aan het einde van het jaar liquideren ze het bedrijf en brengen ze een jaarverslag uit.

2. De volgende stap bestaat uit **economische theorieopleidingen. (17-18 jaar)**

3. Leerlingen nemen deel aan een leerbedrijf (**19 jaar**) om specifieke **beroepskennis** op te doen. Bij deze opleidingsmethode hebben de leerlingen een ruimte met moderne technische apparatuur tot hun beschikking en wordt een fictief bedrijf opgericht. Via de lessen wordt de theoretische kennis van de leerlingen vergroot en verdiept, wat een goede basis vormt voor een praktische simulatie van de zakelijke en economische wereld. De activiteiten hebben direct of indirect te maken met de activiteiten van een echt bedrijf. Het kantoor is een relatie aangegaan met het bedrijf dat model heeft gestaan voor het fictieve leerbedrijf, waarbij het leerbedrijf de activiteiten van het echte bedrijf nabootst, gebruikmakend van diens bedrijfsdocumenten, etc.

4. Ten slotte beschikt de school over een ruimte en een programma om leerlingen de mogelijkheid te bieden **hun eigen echte bedrijfsactiviteiten te ontplooien**.

Contact:

Bedrijfseconomische School
www.poli.hu

3.7. *Junior Achievement-programma voor studentenbedrijven (Estland)*

Het programma voor studentenbedrijven wordt aangeboden door *Junior Achievement Estland*. Het is bestemd voor leerlingen in het Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs, voornamelijk in de leeftijd van 16 tot 18 jaar, maar ook voor leerlingen in het Voorbereidend Middelbaar Beroepsonderwijs (13-15 jaar). Het programma is ontwikkeld voor hoogstens één schooljaar, en duurt meestal vijf maanden. De leerlingen werken onder begeleiding van een consultant of (meer gebruikelijk) een leraar die is opgeleid in het begeleiden van studentenbedrijven.

Een studentenbedrijf kan bestaan uit de hele klas (zelden) of uit kleinere groepjes leerlingen (3-7 personen). De leerlingen nemen zelf beslissingen omtrent het product of de dienst, kiezen hun eigen managers en verkopen aandelen om kapitaal bijeen te brengen. Ze produceren of bestellen een product naar eigen ontwerp. Ze verkopen het product en houden de boekhouding bij. Gedurende het schooljaar nemen ze deel aan lokale en nationale handelsbeurzen voor studentenbedrijven. Aan het einde van de periode dienen ze een verslag in bij JA Estland.

De scholen en leraren worden opgeleid door Junior Achievement Estland. De eerste stap bestaat uit een initiële opleiding van leraren in de methodologie van het lesgeven en het begeleiden van studentenbedrijven. Daarna volgt een regelmatige vervolgopleiding. Ook ontvangen scholen en leraren via het programma voor studentenbedrijven permanent advies van specialisten van *Junior Achievement Estland*. Tijdens trainingssessies brengen bedrijfsmensen en universiteiten hun kennis op de leraren over. *Junior Achievement Estland* heeft lesmateriaal voor leerlingen en leraren ontwikkeld.

Een nuttige groep vrijwilligers uit het bedrijfsleven wordt gevormd door **oud-leerlingen** die reeds zijn geslaagd voor het programma en terugkeren om leraren te ondersteunen. Er is een **nieuw programma** ingevoerd om hun te leren hoe ze adviseurs kunnen worden voor jongeren op school. Met dit programma hoopt men dubbel voordeel te behalen: voor studentenbedrijven, die profiteren van de verse ervaring en het enthousiasme van medeleerlingen, en voor oudere leerlingen, die ervaring opdoen in het opleiden van jongeren.

Contact:

Junior Achievement Estland.

www.ja.ee

3.8. *Empresa Joven Europea – EJE (Spanje)*

De overheid van het prinsdom Asturië speelt een actieve rol bij de bevordering van onderricht in ondernemerschap. Valnalón, een overheidsbedrijf dat eigendom is van het Departement van Arbeid en Industrie, werkt samen met het Departement van Onderwijs en Vaardigheden aan de ontwikkeling en uitvoering van programma's ter bevordering van de ondernemingsgeest op verschillende niveaus binnen het onderwijs.

Het programma *Empresa Joven Europea (EJE)* is opgenomen in het **regionaal curriculum van middelbare scholen**. Aldus wordt EJE sinds het schooljaar 2003/2004 onderwezen als keuzevak. Deze officiële erkenning heeft ertoe geleid dat steeds meer scholen en leerlingen aan het programma deelnemen, niet alleen in Asturië maar ook in andere regio's in Spanje.

Empresa Joven Europea is bestemd voor leerlingen in de leeftijd van 12 tot 16 jaar. Gedurende een heel schooljaar starten en leiden leerlingen **import-exportbedrijven** die

betrokken zijn bij echte handelsactiviteiten met studentenbedrijven in het buitenland. De leerlingen communiceren via videoconferenties en e-mail met partnerbedrijven in het buitenland, plaatsen en verzenden bestellingen, en verkopen geïmporteerde goederen op hun lokale markt. Uiteindelijk wordt de winst verdeeld onder de partners van het bedrijf, en een deel van de winst gaat naar een NGO of een ander project binnen de gemeenschap.

Het programma is niet alleen gericht op het stimuleren van de ondernemersvaardigheden bij leerlingen, maar ook op **nieuwe technologieën** als integraal onderdeel van het onderwijs- en leerproces. Daarnaast bevordert het programma het leren van een **buitenlandse taal** als communicatiemiddel tussen samenwerkende mini-ondernemingen in verschillende landen.

Met geld van de regionale overheid brengt Valnalón **leermateriaal** uit. Om een verdere verspreiding te bevorderen, zijn leer- en onderwijsboeken geheel gratis voor leerlingen en leraren op scholen in Asturië. In het leermateriaal komen zowel theoretische als praktische aspecten aan bod. Alle activiteiten zijn ontwikkeld door een werkgroep bestaande uit leraren van middelbare scholen, pedagogen en beroepsonderwijsdeskundigen.

Er is een consistente **verspreidingsstrategie** ontwikkeld, die haar vruchten heeft afgeworpen in de vorm van een uitgebreid netwerk van scholen in heel Spanje, waarbij middelbare scholen in Andalusië, Asturië, de Balearen, de Canarische Eilanden, Madrid, Navarra, Baskenland en Valencia aan het programma deelnemen. Daarnaast wordt er samengewerkt met scholen in Mexico, de Verenigde Staten, Canada, het Verenigd Koninkrijk, Zweden, Noorwegen, Polen en Slowakije.

Contact:

Valnalón Ciudad Tecnológica
www.valnalon.com

3.9. Project: Zomerondernemer in provincie Västernorrland (Zweden)

Dit programma wordt **op regionaal niveau** toegepast in de provincie Västernorrland. Het loopt sinds 2002 in de steden Örnsköldsvik, Sollefteå en Kramfors.

Het programma duurt 8 weken, **tijdens de zomervakantie**, en is bestemd voor jongeren in de leeftijd van 17 tot 19 jaar.

Het doel is om jongeren de kennis en ervaring omtrent het voeren van een bedrijf te laten opdoen en hen op te leiden in ondernemerschap tijdens de zomervakantie, waarbij hun derhalve een **vakantiebaantje** wordt aangeboden in plaats van dat ze via de gemeente op zoek moeten naar een baantje. In Zweden is het immers gebruikelijk dat gemeenten vakantiebaantjes aan jongeren aanbieden binnen hun verantwoordelijkheidsgebied (plantsoendienst, etc.).

Het project begint met een introductie cursus van twee weken, met een combinatie van theorie- en praktijklessen. Tijdens deze twee weken ontvangen de deelnemers een subsidie van de gemeente (55-65 Zweedse kronen per dag). Vervolgens leiden ze **zes weken** lang hun eigen bedrijf.

De zomerondernemers ontvangen een speciaal F-belastingformulier (een soort vergunning van de belastingdienst om een bedrijf te voeren) voor de periode van begin juni tot eind augustus. Eind augustus liquideren de ondernemers het bedrijf en sturen ze hun eigen belastingaangifte naar de belastingdienst.

Door de deelname van adviseurs uit het bedrijfsleven, van de gemeenten of van andere organisaties vindt er interactie plaats met het bedrijfsleven of met de lokale gemeenschap.

Contact:

Open for Business in de provincie Västernorrland
www.ofb.nu

3.10. Young Enterprise Company-programma (Verenigd Koninkrijk)

Het YE Company-programma is ontwikkeld via de organisatiestructuur van een reeds **lang bestaand netwerk binnen heel het Verenigd Koninkrijk**. Via deze structuur worden **bedrijven betrokken bij samenwerkingsverbanden met de openbare sector met het doel om middelen** als fondsen, faciliteiten, mensen en materialen **bijeen te brengen** om hun beproefde en geteste programma's uit te kunnen voeren. De materialen voor het YE Company-programma worden om de drie jaar vernieuwd en bestaan voor een deel uit CD- en websitetehnologie, maar er wordt voornamelijk gebruikgemaakt van goed, gedrukt materiaal.

Het programma kan eenvoudig worden **overgenomen** en op nationaal niveau worden verbreid, terwijl de persoonlijke betrokkenheid van mensen uit de **lokale** bedrijfswereld of de **lokale** gemeenschap bij studenten blijft bestaan.

Het Young Enterprise Company-programma (gericht op leerlingen van 15 tot 19 jaar) biedt elk jaar duizenden leerlingen de mogelijkheid om zich voor te bereiden op de arbeidswereld door gedurende een heel schooljaar hun eigen bedrijf te leiden, bijgestaan door **vrijwillige adviseurs uit het bedrijfsleven**. De vrijwillige adviseurs uit het bedrijfsleven zijn essentieel voor een soepele en succesvolle uitvoering van het programma, aangezien zij de leerlingen door het bedrijfsproces heen leiden.

De leerlingen kiezen een Raad van Bestuur uit hun medeleerlingen, verzamelen kapitaal, en verhandelen en financieren een product of dienst naar eigen keuze. Nadat er een bedrijfsplan is opgesteld en de marktstrategie is bepaald, moet het bedrijf een planning maken omtrent de financiering van de inkoop van grondstoffen en voorraadproducten. Door eerst een prototype te produceren, moeten eventuele praktische problemen aan het licht worden gebracht en moet een idee worden verkregen van het aantal eindproducten dat in een bepaalde periode kan worden geproduceerd. De afdeling Operations maakt een planning voor de productie en de montage van de verschillende componenten van het product.

In het schooljaar organiseert de YE Area Board ten minste één handelsbeurs, en daarnaast worden er grotere regionale, nationale en Europese handelsbeurzen georganiseerd. Al deze activiteiten bieden de deelnemers de mogelijkheid om deelnemers uit andere landen te ontmoeten en, in geval van handelsbeurzen, hun producten te verkopen. Aan het eind van het jaar wordt het bedrijf geliquideerd en brengen de leerlingen een jaarverslag uit aan de aandeelhouders. De leerlingen doen ervaring op in de echte bedrijfswereld, waarbij ze verantwoordelijkheid jegens hun aandeelhouders op zich nemen met betrekking tot de bedrijfsvoering.

Contact:

Young Enterprise Verenigd Koninkrijk
www.young-enterprise.org.uk

4. De huidige toepassing van programma's: verspreiding, belangrijkste belemmeringen, evaluatie

4.1. Studentenbedrijven op de verschillende onderwijsniveaus

Programma's voor studentenbedrijven worden vooral toegepast en zijn het meest effectief in het **middelbaar** onderwijs (en met name in het Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs). De ervaring leert dat een echt of fictief bedrijf met succes kan worden geleid door een team middelbare scholieren, die intellectueel en sociaal gezien klaar zijn om verantwoordelijkheid te dragen en zelfstandig te werken aan een volledig bedrijfsproject. In deze fase moeten jongeren persoonlijke en niet-specialistische vaardigheden verwerven, zoals het werken in teamverband, communicatie en projectwerk, die ze in hun toekomstige professionele leven nodig zullen hebben. Daarnaast beginnen jongeren op de middelbare school aan hun toekomstige carrière te denken; opleiding in ondernemerschap kan daarbij van grote invloed zijn. Ten slotte mogen jongeren in het middelbaar onderwijs nog experimenteren en hun weg proberen te vinden (onder andere door fouten te maken) zonder te veel onder druk te staan.

Toch worden programma's voor studentenbedrijven ook met succes toegepast in het basisonderwijs en op universitair niveau.

Op het niveau van het **basisonderwijs** zijn de uit te voeren activiteiten en taken eenvoudiger, en hebben de programma's een kortere duur (bijvoorbeeld 2-3 maanden, of slechts de tijd die nodig is om een bepaald project uit te voeren). De methodologie is meer gericht op leren door te spelen, door te experimenteren en via spellen. De nadruk ligt meer op attitudes (werken in teamverband, initiatief nemen, etc.) dan op bedrijfsvaardigheden. Vaak wordt er gebruikgemaakt van reeds bestaande schoolactiviteiten (zoals het organiseren van een bazaar, het inzamelen van geld voor een schoolreisje, etc.), of wordt het studentenbedrijf georganiseerd rond een bepaald evenement (zoals het verkopen van producten op een kerstmarkt). De kinderen verwerven economische basiskennis, bijvoorbeeld via verhalen, spelletjes en eenvoudige activiteiten. Ze worden bewuster over hoe de wereld buiten het klaslokaal in elkaar zit. Bezoekjes aan lokale bedrijven vormen een onderdeel van deze activiteiten. Ook ontmoetingen met vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven zijn opgenomen in de methodologieën voor studentenbedrijven op dit niveau.

Yggdrasil (reconstrueren van het Viking-tijdperk) – Het ondernemingsproject van de Grinderschool

De *Grinderschool* in Grue, in Noorwegen, is een basisschool in een gemeenschap in het binnenland. In het late ijzeren tijdperk, dat het begin van het Viking-tijdperk in Noorwegen was, bevond zich daar een nederzetting.

Leerlingen van het 5de en 6de jaar hebben op het terrein van de school een boerderij uit het Viking-tijdperk gereconstrueerd. In deze gebouwen bootsen de leerlingen het leven van de Vikingen na, waarbij ze zich kleden als Vikingen en maaltijden bereiden op basis van voedselsoorten uit het Viking-tijdperk. Ook het kaarden van wol en andere activiteiten die te maken hebben met het alledaagse leven en de cultuur in de Viking-tijd, komen in het programma aan bod.

Het ondernemingsaspect van het programma bestaat in het werven van fondsen bij lokale en nationale instellingen, en de betrokkenheid en samenwerking van alle deelnemers. Dit pedagogische concept is erop gericht dat de hele school meedoet. Daarnaast zijn ondernemers, mensen uit de lokale de gemeenschap, ouders en lokale en nationale museumdeskundigen bij het programma betrokken.

Op **universitair niveau** zijn de gebruikte methodologieën meer gericht op het opstellen van bedrijfsplannen en het ontwikkelen van bedrijfsconcepten. In deze fase moet meer theoretische kennis worden bijgebracht, en zijn de bedrijfsactiviteiten gericht op innovaties en het in praktijk brengen van die theoretische kennis. De activiteiten van de studentenbedrijven hebben niet meer zozeer een pedagogisch oogmerk, maar zijn meer gericht op het vinden van echte arbeidsmogelijkheden voor de studenten, d.w.z. de overstap naar de echte bedrijfswereld. De studenten op dit niveau zijn in staat om het leerproces geheel zelfstandig te doorlopen, en kennen hun verantwoordelijkheden. Ze hebben meer vrijheid in het organiseren van besprekingen met bedrijfsadviseurs. Het programma is minder gestructureerd, en er is minder praktijkgerichte begeleiding beschikbaar. Dit betekent ook dat de operationele omgeving minder beschermd is, en dat de bedrijfsrisico's groter zijn. Programma's voor studentenbedrijven op dit onderwijsniveau zijn nog meer gericht op het echte leven, en leiden vaak tot de oprichting van een echt bedrijf. Ook worden er speciale ruimten ingericht waarin de studenten hun bedrijfsconcept kunnen uitwerken.

Junior Enterprises op universiteiten – JADE (Europese confederatie van jonge ondernemingen)

Junior Enterprises zijn non-profitorganisaties die geheel door studenten worden geleid, waarbij universitaire kennis wordt gecombineerd met praktische bedrijfservaring door overlegprojecten uit te voeren voor bedrijven in verschillende bedrijfssectoren.

De studenten verwerven basisvaardigheden zoals ondernemingsgeest, werken in teamverband, creativiteit, presentatietechnieken en projectmanagement. Leden van Junior Enterprises voeren een breed scala aan taken uit (bedrijfs- en technisch onderzoek, etc.) voor verschillende soorten bedrijven in alle sectoren.

Mogelijke bruggen en samenwerking

Er dienen bruggen te worden geslagen om de overstap van programma's op middelbare scholen naar programma's op universitair niveau kleiner te maken.

Het leiden van een mini-onderneming in het middelbaar onderwijs kan een zeer effectieve voorbereiding vormen op ondernemersprogramma's in het Hoger Beroepsonderwijs of Wetenschappelijk Onderwijs, waarbij het oprichten van een klein bedrijf – tijdens of na de schoolperiode – een van de belangrijkste doelstellingen is. Via deze programma's leren studenten hoe ze een echt bedrijfsplan moeten opstellen, en degenen die tijdens hun schoolperiode een bedrijfsprogramma hebben gevolgd, zijn hier veel beter op voorbereid. Ook contacten die op de middelbare school met bedrijven zijn gelegd, kunnen studenten in het Hoger Beroepsonderwijs of Wetenschappelijk Onderwijs van pas komen wanneer ze onderzoek moeten doen of projecten moeten uitvoeren.

Met een getekend certificaat van een erkende leverancier van onderricht in ondernemerschap in het middelbaar onderwijs waarop staat aangegeven dat het programma met succes is doorlopen, kunnen studenten in het Hoger Beroepsonderwijs of Wetenschappelijk Onderwijs verzoeken te worden toegelaten tot een programma voor ondernemerschap op hoger niveau, mits die hogere onderwijsinstellingen dergelijke certificaten erkennen. Ook kan een examen worden afgenomen om de kennis van leerlingen omtrent het leiden van een onderneming te testen. De leerlingen kunnen de uitslag van dat examen vervolgens voorleggen aan de instelling waaraan ze gaan studeren.

In **Letland** ontvangen leerlingen die de complete cyclus van een studentenbedrijf (van registratie tot liquidatie) hebben doorlopen, een *Junior Achievement Letland*-certificaat, en met enkele universiteiten is een overeenkomst getekend om dit certificaat mee te laten wegen bij de inloting van studenten.

In **Oostenrijk** wordt op twee economische universiteiten een Leerbedrijf-programma toegepast, en worden leerbedrijven van leerlingen op middelbare scholen en studenten van de universiteiten gestimuleerd om samen te werken. Deze universiteiten bieden tevens een basisopleiding voor toekomstige docenten voor leerbedrijven, in samenwerking met instellingen die vervolgopleidingen voor docenten aanbieden.

Op Europees niveau zijn twee grote netwerken die programma's voor studentenbedrijven in het middelbaar en Hoger Beroepsonderwijs of Wetenschappelijk Onderwijs bevorderen, *JAYE Europe* en *JADE* (dat *Junior Enterprises* in het Hoger Beroepsonderwijs of Wetenschappelijk Onderwijs coördineert), recentelijk een samenwerkingsverband aangegaan.

4.2. Belemmeringen en risicofactoren

Een van de doelstellingen van dit onderzoek was het vaststellen van belangrijke problemen, belemmeringen, zwakke plekken en risicofactoren bij programma's die gebaseerd zijn op deze methodologie. Dit is noodzakelijk om te bekijken welke acties en maatregelen alle relevante betrokkenen, waaronder nationale overheden, externe promotors (zoals NGO's), scholen, bedrijven en bedrijfsverenigingen, zouden kunnen nemen om de effectiviteit van zulke programma's te verbeteren, om hun aanwezigheid in de onderwijsstelsels uit te breiden en om het aantal deelnemende leerlingen en studenten te vergroten.

Met behulp van een overzicht van de belangrijkste programma's voor studentenbedrijven in Europa, en op basis van het oordeel van deskundigen op dit gebied, zijn enkele belangrijke belemmeringen voor een verdere verbreiding van deze concepten vastgesteld. Deze staan hieronder weergegeven.

a) Het **strakke kader** waarbinnen sommige scholen werken (niet voldoende flexibiliteit)

In sommige gevallen beschikken scholen, in meerdere of mindere mate, over onvoldoende onafhankelijkheid en zelfstandigheid (op pedagogisch, administratief, financieel gebied, etc.) om deel te kunnen nemen aan activiteiten die buiten het curriculum vallen, en/of om banden te ontwikkelen met de lokale gemeenschap en met betrokkenen uit de particuliere sector zoals bedrijven. De scholen zijn beperkt tot hun eigen ruimte en mogen geen samenwerkingsverbanden aangaan met de economische omgeving. Scholen moeten de mogelijkheid hebben om een leeromgeving te creëren waarbij het verwerven van cross-curriculaire vaardigheden zoals ondernemerschap wordt bevorderd. Ze moeten over de benodigde middelen in termen van tijd, geld en flexibiliteit beschikken om activiteiten op te kunnen zetten die gericht zijn op de ontwikkeling van de vaardigheden van leerlingen. Ze moeten worden gestimuleerd om ook cursussen buiten het formele onderwijskader te organiseren, omdat ze op die manier leren om nieuwe initiatieven te nemen. Indien onderwijsprogramma's niet officieel deel uitmaken van het curriculum, durven scholen ze niet toe te passen. Bovendien hebben leerlingen bij programma's voor mini-ondernemingen veel vrijheid om zelfstandig te werk te gaan. Dan is het zeer moeilijk om ze volgens de gebruikelijke onderwijsmethoden te begeleiden, om ze op de gebruikelijke wijze cijfers te

geven, etc. Om deze programma's te kunnen invoeren, is een liberale denkwijze en een ondernemersattitude van de kant van de school en de leraren vereist.

b) **Fondsen**

Vaak worden deze programma's bevorderd door NGO's en andere organisaties buiten het onderwijsstelsel, en worden ze uitgevoerd buiten het officiële onderwijscurriculum. Daarvoor zijn extra financiële middelen nodig. Soms is er bijvoorbeeld niet voldoende geld beschikbaar om leraren te kunnen betalen voor het extra werk dat ze doen in verband met mini-ondernemingen, of om hun reiskosten in verband met nationale of internationale handelsbeurzen te kunnen betalen, etc.

c) De **extra werklast** voor leerlingen en leraren

Deze programma's vergen veel van zowel leerlingen als leraren. Het leiden van een mini-onderneming is een tijdrovend proces. Het is derhalve zeer belangrijk om de leerlingen bij het begin van programma goed te motiveren, zodat ze het programma met succes zullen doorlopen en ervan zullen leren. Het kan voor de leerlingen echter moeilijk zijn om het werk in het bedrijf te combineren met de andere vakken binnen het curriculum. Veel leraren hebben vanwege het overvolle curriculum niet voldoende tijd om leerlingen te onderwijzen in ondernemerschap en hen te begeleiden bij het oprichten en leiden van mini-ondernemingen. Deelname aan buitenschoolse activiteiten biedt de leerlingen veel mogelijkheden en voordelen, maar brengt ook problemen op het gebied van toezicht en verzekeringen voor zulke activiteiten met zich mee. Leraren moeten aan de avondactiviteiten deelnemen om de leerlingen te begeleiden, en met het oog op de veiligheid op school.

d) Onvoldoende waardering – en beloning - voor **extra arbeidsuren** van leraren;

Zoals hierboven reeds genoemd, moeten leraren voor de uitvoering van programma's voor mini-ondernemingen vaak extra werk verrichten buiten de normale lessen om. De werklast van leraren is doorgaans al erg hoog, en ze moeten veel lessen geven. Indien deze extra werkzaamheden niet worden erkend en beloond, kan dit leiden tot een gebrek aan motivatie bij leraren om aan zulke activiteiten deel te nemen. In die zin kan het erg belangrijk zijn om programma's voor studentenbedrijven op te nemen in het onderwijscurriculum.

e) De programma's vereisen **nieuwe onderwijsmethoden** van leraren;

Voor de uitvoering van deze programma's moeten leraren hun traditionele onderwijsaanpak veranderen. Waar de leraar de leerlingen in het begin vooral basiskennis zal bijbrengen en belangrijke ondernemingstermen zal uitleggen, zal zijn rol later verschuiven naar die van begeleider, adviseur en stille waarnemer. De leraar legt de verantwoordelijkheid voor de besluitvorming bij de leerlingen neer, omdat jongeren juist door zelf verantwoordelijk te zijn voor hun leerproces, hun ondernemerskwaliteiten en –vaardigheden zullen ontwikkelen. Leraren dienen derhalve zorgvuldig te worden geselecteerd en opgeleid. Bij de introductieopleiding dient de aandacht te worden gericht op hoe een mini-onderneming moet worden geleid, op onderwijsmethodologieën gebaseerd op groeps- en projectwerk, en op de beoogde vaardigheden die via deelname aan deze activiteiten door de leerlingen moeten worden verworven.

f) Vinden van externe **adviseurs/vrijwilligers** ;

Het ontwikkelen van banden met bedrijven en de beschikbaarheid van mentoren en adviseurs uit het lokale bedrijfsleven vormen belangrijke elementen voor het succes van programma's voor mini-ondernemingen op scholen. Terwijl leraren een assisterende en begeleidende rol

vervullen tijdens de verschillende fasen van het programma, hebben de leerlingen ook adviseurs uit het echte bedrijfsleven nodig die hun ervaring op de leerlingen kunnen overbrengen en hun meer kunnen leren over ondernemerschap en het leiden van een bedrijf. Het kan soms erg moeilijk zijn om voldoende adviseurs uit het bedrijfsleven te vinden, omdat ondernemers en zakenmensen vaak zeer druk bezet zijn. Met name in afgelegen gebieden hebben scholen vaak onvoldoende mentoren uit het bedrijfsleven tot hun beschikking. Het slagen van deze programma's is zeer afhankelijk van de goede wil en de beschikbaarheid van zakenmensen en lokale bedrijven die hun medewerking willen verlenen.

g) Onvoldoende **erkenning** door andere leraren en schoolhoofden;

Scholen op alle niveaus, te beginnen met de schoolhoofden en bestuurders, moeten het belang van het ontwikkelen van ondernemersattitudes en –vaardigheden bij jongeren, alsmede de bevorderende rol die programma's voor mini-ondernemingen daarbij spelen, erkennen. Ze moeten deze nieuwe onderwijsmethode bevorderen en de leraren steunen bij de toepassing ervan. Veel leraren storen zich aan de hoeveelheid tijd die op school wordt besteed aan onderricht in ondernemerschap en programma's voor mini-ondernemingen. Er moet nog veel gebeuren om al het personeel op scholen te overtuigen van de onderwijskundige waarde van mini-ondernemingen. De nationale overheden moeten een actievere rol spelen om dit doel te bereiken.

h) Juridische en administratieve **belemmeringen**;

In een aantal landen hebben programma's voor mini-ondernemingen te maken met praktische problemen van juridische of bureaucratische aard. De juridische status van studentenbedrijven is niet duidelijk gedefinieerd, en er bestaan geen specifieke voorschriften met betrekking tot administratieve procedures, de betaling van belastingen en BTW, verzekeringen en aansprakelijkheid, etc. Mini-ondernemingen moeten echter worden gezien als een pedagogisch instrument en niet worden onderworpen aan dezelfde administratieve en fiscale reglementen die voor echte bedrijven gelden, aangezien dit een ernstige belemmering zou vormen voor de toepassing van dergelijke programma's op scholen. In sommige landen kunnen deze programma's niet officieel erkend worden omdat er in de belastingwetgeving voor bedrijven geen uitzondering mag worden gemaakt voor onderwijsprogramma's (*deze kwestie wordt verder behandeld in § 6*).

i) Geen steun of goedkeuring van **nationale overheden**.

Een van de belangrijkste belemmeringen die door nationale deskundigen wordt benadrukt, is onvoldoende steun van nationale overheden (met name de ministeries van onderwijs) bij de bevordering van programma's voor studentenbedrijven op scholen. Aangezien scholen en leraren min of meer zelf kunnen beslissen welke cursussen ze aan de leerlingen aanbieden, en ondernemerschap binnen het onderwijs nog niet algemeen erkend wordt als leerdoel, moeten deze programma's worden bevorderd en aangeprezen. Het is belangrijk dat de ministeries van onderwijs daarbij een actieve rol spelen. Het zou een belangrijke stap zijn als deze programma's een plek zouden krijgen binnen het onderwijscurriculum, als optie binnen de bredere doelstelling van het bevorderen van de ondernemingscultuur. Indien scholen het programma binnen het curriculum kunnen aanbieden, zal dit de motivatie bij leraren vergroten. Ook kan het curriculum dan zodanig worden gepland dat de werklast voor de leerlingen niet te groot is. Ten slotte zijn de nationale overheden ook verantwoordelijk voor het inconsistente juridische en administratieve kader dat de toepassing van dergelijke activiteiten op scholen soms belemmert (*deze kwesties worden verder behandeld in § 6*).

4.3. Kwantitatieve gegevens omtrent de toepassing van programma's

In dit hoofdstuk en in onderstaande tabel worden **schattingen** gegeven van de mate waarin **programma's voor studentenbedrijven zijn doorgedrongen in het middelbaar onderwijs**, voorzover het gaat om de betrokkenheid van onderwijsinstellingen en de deelname van leerlingen. Deze schattingen zijn gebaseerd op kwantitatieve gegevens die zijn verzameld onder de verantwoordelijkheid van benoemde nationale deskundigen. In een aantal landen was dit soort informatie niet beschikbaar voor alle bestaande programma's. Toch zijn ook in die gevallen de meeste, en in kwantitatieve zin ook belangrijkste, bestaande activiteiten in het onderzoek opgenomen. Omdat de cijfers waarop deze schattingen zijn gebaseerd, niet alle bestaande programma's in Europa omvatten, is de mate waarin de programma's in het onderwijs zijn doorgedrongen, en met name het percentage deelnemende leerlingen, waarschijnlijk te laag geschat. Deze indicatieve cijfers dienen derhalve te worden beschouwd als een zo nauwkeurig mogelijke benadering van de werkelijkheid op basis van de beschikbare informatie.

Het aantal leerlingen dat deelneemt aan programma's voor mini-ondernemingen, is nog erg laag. In het schooljaar 2003/04 was in de meeste landen volgens schattingen minder dan 1% van het totaal aantal leerlingen in het middelbaar onderwijs bij deze activiteiten betrokken. De landen met het hoogste percentage deelnemende leerlingen (meer dan 2%) waren **Ierland, Litouwen, Oostenrijk, het Verenigd Koninkrijk en Noorwegen**.

Geschat wordt dat in de 25 EU-landen plus Noorwegen jaarlijks **ten minste 200.000 leerlingen** in het middelbaar onderwijs aan deze programma's deelnemen (hoewel het werkelijke aantal waarschijnlijk hoger ligt). Dit aantal is gebaseerd op een selectie van de meest wijdverbreide programma's in elk land, waaronder de programma's die staan vermeld in de inventaris in de Bijlage.

Het is echter niet de bedoeling om deze programma's verplicht te stellen voor alle leerlingen, maar om ze te bevorderen en toegankelijk te maken voor alle eventuele geïnteresseerden. Belangrijker op langere termijn is derhalve het aantal scholen dat besluit om dit keuzevak aan de leerlingen aan te bieden.

De landen waar deze programma's het meest wijdverbreid zijn in het middelbaar onderwijs (geschat wordt dat tussen de 40 en 50% van alle middelbare scholen eraan deelneemt), zijn **Ierland**, waar een grote verscheidenheid aan activiteiten rond studentenbedrijven bestaat, waarvan de meeste zijn opgenomen in programma's die deel uitmaken van het officiële curriculum, en het **VK**, waar met name *Young Enterprise* een lange en gevestigde traditie heeft. Na deze twee landen volgt een aantal landen waar het percentage middelbare scholen dat programma's voor mini-ondernemingen aanbiedt, geschat wordt op ongeveer 30% (**België, Luxemburg, Noorwegen**). In alle overige landen wordt het percentage deelnemende middelbare scholen geschat op tussen de 3% en 15%. Indien echter uitsluitend het **Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs** in beschouwing zou worden genomen, zou zelfs het laagste percentage deelnemende scholen stijgen tot tussen de 10 en 20%.

In alle landen (met uitzondering van **Noorwegen**) neemt de overgrote meerderheid van de leerlingen aan deze activiteiten deel in het **Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs**. In sommige landen worden programma's voor mini-ondernemingen in het Voorbereidend Middelbaar Beroepsonderwijs niet eens aangeboden.

Wat betreft de toepassing van deze programma's in het **Algemeen Voortgezet Onderwijs** ten opzichte van die in het **gespecialiseerd middelbaar onderwijs** (beroeps-, technisch of handelsonderwijs), zijn de cijfers sterk verschillend. Zo is de deelname in landen als

Duitsland en **Zweden** aanzienlijk hoger in het algemeen onderwijs, terwijl in andere landen als **Oostenrijk** en **Tsjechië** het tegenovergestelde geldt.

Uit de beperkte beschikbare informatie omtrent deelname per **geslacht** blijkt het aantal mannelijke en vrouwelijke deelnemers goed in evenwicht te zijn, waarbij in sommige gevallen de vrouwelijke deelnemers zelfs de overhand hebben (bijv. de *Junior Achievement*-bedrijfsprogramma's in **Estland** en **Letland**, waar het percentage vrouwelijke deelnemers meer dan 60% van het totaal bedraagt).

In **Griekenland** en **Turkije** lopen op dit moment geen programma's die zijn gebaseerd op de methodologie waarbij leerlingen een mini-onderneming leiden. In het schooljaar 2005/2006 wordt in **Griekenland** echter een groot initiatief gestart (*zie hoofdstuk 6.1.*). Ook in **Turkije** zijn er voorbereidende onderzoeken gaande om programma's voor studentenbedrijven op te nemen in de curricula in het beroepsonderwijs, waarbij gebruik wordt gemaakt van de conclusies van dit Verslag.

Voor **Spanje**, **Italië**, **Nederland**, **Roemenië** en **Slowakije** waren geen kwantitatieve gegevens op dit gebied beschikbaar.

TABEL: GESCHATTE MATE VAN DOORDRINGING VAN PROGRAMMA'S VOOR STUDENTENBEDRIJVEN IN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS

	België ⁸	België ⁹	Tsjechië	Denemarken	Duitsland	Estland	Frankrijk	Ierland	Letland	Litouwen	Luxemburg	Hongarije	Oostenrijk	Polen	Finland	Zweden	Verenigd Koninkrijk	Noorwegen
Geschatte % deelnemende middelbare scholen in 2003/2004 (lager + hoger middelbaar, alle soorten scholen)	20-25 %	25-30 %	3-5 %	3-5 %	5-10 %	5-10 %	3-5 %	40-50 %	5-10 %	5-10 %	25-30 %	15-20 %	10-15 %	5-10 %	3-5%	10-15 %	40-50 %	30-40 % ¹⁰
Aantal deelnemende leerlingen aan een selectie van programma's in 2003/2004¹¹.	1.500	4.989	6.375	1.271	10.532	504	4.432	13.656	685	2.450	168	5.470	16.300	19.913	1.199	10.050	45.982	45.592

⁸ Gegevens voor de Franse gemeenschap.

⁹ Gegevens voor de Vlaamse gemeenschap.

¹⁰ Dit percentage is berekend op basis van het totale aantal basisscholen en middelbare scholen, aangezien er ook mini-ondernemingen op basisscholen bestaan, en lager middelbaar en basisonderwijs in het Noorse onderwijsstelsel vaak worden gecombineerd. Dit percentage zou waarschijnlijk hoger zijn indien er uitsluitend zou worden gekeken naar middelbare scholen.

¹¹ Cijfers op basis van een selectie van enkele van de meest wijdverbreide programma's in elk land, waaronder de programma's die staan vermeld in de inventaris in de Bijlage.

4.4. Evaluatie en impact

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de instrumenten die thans worden gebruikt voor de **evaluatie** van de kwaliteit en de effectiviteit van deze programma's, en van bestaande onderzoeken die bedoeld zijn om de uiteindelijke **impact** van deze programma's te meten.

- *Evaluatie van programma's*

Het doel van het evalueren van programma's voor studentenbedrijven is het meten of beoordelen van:

- a. Vaardigheden die door de leerlingen zijn verworven;
- b. Ontwikkelde attitudes en motivatie ten aanzien van ondernemerschap;
- c. Waardering van het programma door de leerlingen.

Niet alle programma's voor studentenbedrijven worden regelmatig geëvalueerd, hoewel in de meeste gevallen gedurende en/of aan het eind van het programma wel feedback van leraren en leerlingen wordt verzameld. Dit kan worden beschouwd als de eenvoudigste en meest gebruikte evaluatiemethodologie, die kan bestaan uit:

- **Zelfevaluatie** door de leerlingen via vragenlijsten;
- Documenten en **verslagen** die tijdens het project door de leerlingen worden opgesteld, en die worden beoordeeld door leraren, bedrijfsadviseurs of personeel van de organisatie die het programma bevordert;
- Beoordeling van de **prestaties** van de leerlingen en van de mini-onderneming in het algemeen, door leraren of bedrijfsadviseurs;
- Vragenlijsten die worden ingevuld door **leraren**.

Bij een aantal programma's worden twee evaluatie-instrumenten gebruikt: een algemeen onderzoek gebaseerd op een vragenlijst die door leerlingen is samengesteld, en een schriftelijk verslag waarbij leerlingen gevraagd wordt hun persoonlijke ervaringen te evalueren om tot een meer kwalitatieve beoordeling te komen.

Daarnaast kan er, aangezien de leraar bij deze programma's een begeleidende rol vervult waarbij hij de verschillende fasen van de activiteiten van de mini-onderneming volgt, de leerlingen bijstaat en hun tijdens het gehele proces hulp en advies biedt, een directe en onmiddellijke evaluatie door de **leraar/opleider** worden uitgevoerd op basis van constante observatie: hoe de leerlingen toegewezen taken uitvoeren, of ze voldoende initiatief tonen, hoe ze praktische problemen oplossen, etc.

Een **onderzoek** onder deelnemende leerlingen dient bij voorkeur zowel aan het begin als aan het eind van de activiteit te worden uitgevoerd, teneinde veranderingen in attitudes en nieuw verworven vaardigheden (zowel algemene als bedrijfsvaardigheden) te kunnen meten. Bij sommige programma's worden aan het eind van het schooljaar regelmatig telefooninterviews afgenomen met een steekproefsgewijs geselecteerde groep leerlingen.

Een nuttige manier om de evaluatieresultaten te optimaliseren is om onderzoeken gericht op het meten van vooruitgang in de verwerving van vaardigheden en attitudes, te vergelijken met informatie van steekproefsgewijs geselecteerde groepen leerlingen die **niet** hebben deelgenomen aan programma's voor mini-ondernemingen, waardoor de toegevoegde waarde van de leerlingen die wel aan de activiteiten hebben deelgenomen, wordt benadrukt.

Programma's die binnen de structuur van het **landelijk curriculum** worden uitgevoerd, kunnen gemakkelijker regelmatig worden geëvalueerd, bijvoorbeeld via examens (zoals in **Oostenrijk**, waar de programma's onderdeel van het landelijk eindexamen vormen) of via evaluatie van de kwaliteit van het onderwijs en het leren op scholen door overheidsinspecteurs (zoals het geval is in **Ierland**).

De bevorderende organisaties voeren doorgaans een evaluatie uit in de context van landelijke wedstrijden voor de beste mini-onderneming. In algemenere zin worden er door de bevorderende organisaties ook evaluaties uitgevoerd waarbij kwantitatieve en kwalitatieve gegevens worden beoordeeld.

Minder gebruikte evaluatie-instrumenten zijn:

- Een **examen** aan het eind van het programma;
- Een evaluatie door een **onafhankelijke** entiteit of commissie;
- **Focusgroepen** aan het eind van het programma.

De meest effectieve manier om een **examen** aan het eind van het programma af te nemen, is door middel van een praktijkexamen, d.z.w. door leerlingen aan het eind van het programma te laten deelnemen aan een bedrijfsdag of casestudy, waarbij ze hun verworven vaardigheden en ideeën concreet in praktijk kunnen brengen en daarop worden beoordeeld. Bijvoorbeeld: leerlingen werken een hele dag in een studentenbedrijf, waarbij ze te maken krijgen met uitgebreide business cases en ondernemingskwesties, en waarbij ze verschillende taken en transacties moeten uitvoeren om hun verworven vaardigheden en kennis omtrent het leiden van een bedrijf te tonen.

University of Cambridge International Examinations verzorgt het **Young Enterprise International Examination**, een examen waarmee de verworven kennis en vaardigheden van leerlingen die aan het *Junior Achievement-Young Enterprise*-bedrijfsprogramma hebben deelgenomen, worden getest. Het examen is gebaseerd op een casestudy van een geheel fictieve mini-onderneming die de deelnemers vóór het examen krijgen toegestuurd. De leerlingen krijgen vervolgens de tijd om met hun medeleerlingen en bedrijfsadviseurs de ervaringen met hun eigen bedrijf te bespreken en te vergelijken met de casestudy. Dit examen heeft tot doel om te beoordelen wat een leerling daadwerkelijk heeft geleerd van het werken in een studentenbedrijf, en is gebaseerd op de belangrijkste vaardigheden die iedere deelnemer kan verwerven. Dit is een vrijwillige beoordeling waarvan gebruik kan worden gemaakt door deelnemers van het *JA-YE Europe*-netwerk in alle landen, en die wereldwijd wordt erkend door middel van een internationaal certificaat.

Een ander nuttig evaluatie-instrument is het organiseren van een **focusgroep** waarbij leraren en leerlingen de sterke en zwakke punten van het programma, de problemen die de leerlingen zijn tegengekomen en de vaardigheden die ze hebben verworven, in detail kunnen bespreken en analyseren. De focusgroep kan zowel voorafgaand aan het programma als aan het eind van het programma worden georganiseerd (deze aanpak wordt bijvoorbeeld in **Ierland** gehanteerd bij het "*Get up and Go*"-programma voor mini-ondernemingen binnen het *Transition Year*-programma en bij het *Junior Achievement*-bedrijfsprogramma).

Een vermeldenswaardige methodologie - hoewel deze niet frequent wordt toegepast - is om het programma te laten evalueren door een onafhankelijk extern bureau.

Het Europese netwerk van leerbedrijven is bezig met de invoering van het **EUROPEN-kwaliteitscertificaat**, waarmee gemeenschappelijke regels voor de evaluatie van

studentenbedrijven worden vastgesteld. Het vaststellen van kwaliteitsnormen op Europees niveau werd door de Commissie gesteund via het “Leonardo da Vinci”-programma¹².

Door een **effectieve evaluatie** van programma’s voor mini-ondernemingen op school kunnen programma’s met succes worden uitgevoerd, probleemgebieden worden vastgesteld en plannen worden opgesteld om eventuele zwakke punten weg te nemen. Bij het evaluatieproces moet de schoolleiding proberen rekening te houden met de visies en meningen van iedereen die bij het programma voor mini-ondernemingen betrokken is, waaronder leerlingen, coördinatoren van mini-ondernemingen, leraren, vrijwilligers uit het bedrijfsleven en de lokale gemeenschap, ouders en bevorderende organisaties.

- Impact van programma’s

De belangrijkste voorgestelde indicatoren voor het analyseren van de impact van programma’s zijn:

- a) De **attitudes** die leerlingen hebben ontwikkeld ten aanzien van ondernemerschap;
- b) Het aantal leerlingen dat na hun opleiding **een bedrijf opricht**.

Met betrekking tot de tweede indicator kan door middel van onderzoek worden nagegaan in welk opzicht en in welke mate de leerlingen **na hun schoolperiode iets aan deze programma’s hebben gehad**. Behalve het aantal leerlingen dat een bedrijf opricht, kan ook informatie omtrent de carrière van oud-leerlingen worden verzameld, d.w.z. wat voor werk ze doen, en hoeveel van hen werk hebben. Het is van essentieel belang om deze cijfers te vergelijken met die van andere leerlingen die niet aan zulke programma’s hebben deelgenomen.

Er wordt momenteel in Europa **onvoldoende onderzoek gedaan** naar de impact die programma’s voor mini-ondernemingen op leerlingen hebben. Er zijn tot nu toe pas enkele onderzoeken ontwikkeld, op nationaal niveau en voor specifieke programma’s.

Uit de beperkte beschikbare informatie **blijkt echter wel** dat deze programma’s effectief zijn bij het concreet bevorderen van de ondernemingsgeest bij jongeren.

In 2002 hield **Young Enterprise Zweden** een **onderzoek** onder leerlingen die sinds 1980¹³ hadden deelgenomen aan het Young Enterprise-programma voor mini-ondernemingen. De conclusie was dat **7 % van de respondenten nog steeds een bedrijf had**, terwijl **13% van hen in de loop der tijd een eigen bedrijf had opgericht**. Dit percentage neigde te stijgen naarmate de leeftijd hoger lag. **In de leeftijdsgroep van 29 jaar en ouder steeg het tot 19%**. Door de jaren heen hebben voormalige YE-leerlingen 16.000 mensen bij hun eigen bedrijf in dienst gehad.

De meeste van de leerlingen (87%) vonden dat hun deelname aan het programma hun kennis omtrent het leiden van een bedrijf en hun vermogen om problemen op te lossen, had vergroot. Daarnaast zeiden ze dat ze dankzij het programma meer zelfvertrouwen hadden en beter met anderen konden samenwerken.

Een volgend onderzoek door **Young Enterprise Norway**¹⁴ leverde vergelijkbare resultaten op. 9,7% van de respondenten die aan het programma hadden deelgenomen, had na het Hoger

¹² Meer informatie over “Analyse en ontwikkeling van minimumkwaliteitsnormen” is te vinden op de website van EUROPEN: www.europen.info/leonardo.

¹³ *Ung Företagsamhet*, “Wat er sindsdien is gebeurd”. 2002, CMA - Centre Market Analysis AB.

¹⁴ “What happened later?”. 2003, M. Luktvaslimo.

Algemeen Voortgezet Onderwijs een eigen bedrijf opgericht, en **bij respondenten in de leeftijd van 25 tot 34 jaar was dit percentage 20,5%**. Het vergelijkbare percentage in de leeftijdsgroep van 25 tot 34 jaar op nationaal niveau in Noorwegen was berekend op 4,5%¹⁵.

Uit het Noorse onderzoek blijkt dat 30% van degenen die na het Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs een eigen bedrijf hebben opgericht, vrouw is, en dat 50% van de bedrijfsleiders vrouw is. In Noorwegen is 19% van het totaal aantal bedrijfseigenaren, 11,3% van alle voorzitters van bestuursraden en 16,5% van alle bedrijfsleiders vrouw. Hieraan is te zien dat programma's voor mini-ondernemingen ook van invloed kunnen zijn op een stijging van het aandeel vrouwen in het hogere management. Het lijkt erop dat de toepassing van deze programma's een positief effect heeft op gelijke kansen voor beide seksen wanneer het gaat om het bereiken van leidende posities binnen bedrijven.

De impact van deze activiteiten wordt bevestigd door een recenter onderzoek (gepubliceerd in 2005), waarin het percentage oud-leerlingen van 29 jaar en ouder dat een bedrijf heeft opgericht, is berekend op 26,6%¹⁶. In totaal heeft volgens dit onderzoek 16,6% van alle respondenten die aan het programma voor mini-ondernemingen hebben deelgenomen, één of meer bedrijven opgericht (tegenover 9,7% in het vorige onderzoek).

In **België** blijkt uit een onderzoek onder leerlingen in de Vlaamse gemeenschap die in de afgelopen drie jaar hebben deelgenomen aan een mini-onderneming¹⁷, dat 9 op de 10 jongeren een zeer positieve houding ten aanzien van het bedrijfsleven heeft, en 1 op de 5 jongeren zei in de komende vijf jaar een eigen bedrijf te willen beginnen.

In **Duitsland** blijkt uit een interne evaluatie onder de JUNIOR-deelnemers in het schooljaar 2003/04 dat meer dan 80% van hen zegt hun kennis omtrent economische kwesties en ondernemerschap te hebben vergroot, en dat 1 op de 3 deelnemers zichzelf ooit een eigen bedrijf ziet oprichten.

JADE – de Europese confederatie van jonge ondernemingen – heeft een vooronderzoek¹⁸ gehouden omtrent de ontwikkeling van de ondernemingsgeest en het zelfvertrouwen bij leerlingen die deelnemen aan Junior Enterprises in het Hoger Beroepsonderwijs of Wetenschappelijk Onderwijs. Uit dit onderzoek blijkt dat 80% van de ondervraagden in zichzelf gelooft, dat 98% van hen zich kan aanpassen aan veranderingen, en dat 79% van hen creativiteit aan de dag weet te leggen. In dat opzicht lijken de deelnemers de ondernemerskwaliteiten die bij het profiel van bedrijfsmanagers passen, volledig eigen te hebben gemaakt.

Junior Achievement –Young Enterprise Europe heeft een onderzoek gehouden onder de naam “Enterprise 2010 - the Next Generation”¹⁹. Bij dit onderzoek wordt 10.000 leerlingen in het middelbaar onderwijs, zowel deelnemers als niet-deelnemers aan *JA-YE*-programma's, gevraagd naar hun houding ten aanzien van ondernemerschap. De resultaten van het onderzoek worden in 26 landen met elkaar vergeleken, en het is de bedoeling dat het onderzoek om de drie jaar wordt gehouden. Uit de eerste resultaten blijkt dat 77% van de

¹⁵ Kolvereid en Alsos, nummers uit 1997.

¹⁶ M. Haugum, Ungdomsbedrifter og entreprenørskap 2005. Nord-Trøndelagsforskning, Steinkjer.

¹⁷ VLAJO, 2001.

¹⁸ Professor Renaud Redien-Collot, Advancia Paris en Mojca Jesenovec, Senior Projectmanager, JADE www.jadenet.org

¹⁹ Eindresultaten vanaf oktober 2005 beschikbaar op: www.ja-ye.org

leerlingen die aan ondernemersprogramma's deelnemen, het oprichten van een eigen bedrijf als een mogelijke optie voor de toekomst ziet, en dat jongeren die geen onderricht in ondernemerschap hebben gehad, veel aarzelender tegenover het oprichten van een eigen bedrijf staan dan deelnemers aan *JA-YE*-programma's.

5. Succesverhalen van leerlingen

➤ *Miera – Bananenhouders (België)*

In België richtte een groep van zes leerlingen van het Vti Mariendaal Instituut in Diest, allen grote spijbelaars, de mini-onderneming 'Miera' op onder toezicht van hun leraar. De zes raakten zeer gemotiveerd en besteedden zelfs hun vrije tijd aan de onderneming en aan de productie van hun producten, bananenhouders.

Voordat ze met het bedrijf begonnen, hadden ze geen zelfvertrouwen en zelfrespect en vonden ze zichzelf nietsnutten. Door hun ervaringen met de jonge onderneming begonnen ze hun eigen vaardigheden en kwaliteiten te ontdekken, en hervonden ze hun zelfvertrouwen en zelfrespect. Daarnaast veranderde de relatie met hun leraar in positieve zin, van wie de rol veranderde van leraar in die van adviseur. Twee leden van de groep richtten later hun eigen, zeer succesvolle bedrijf op (D'Hondt dakwerken).

➤ *ALCA Bohne GesmbH – Koffie en thee (Oostenrijk)*

In Oostenrijk is "ALCA Bohne GesmbH" een leerbedrijf dat handelt in koffie en thee, opgericht in 1993 en gevestigd in een instituut voor bedrijfskunde in de provincie Salzburg (Neumarkt am Wallersee). De leeftijd van de leerlingen is 17 – 18; ze zijn bezig aan het vierde jaar van deze 5-jarige zakelijke beroepsopleiding.

In de schooljaren daarvoor krijgen de leerlingen les in verschillende bedrijfskundige vakken om de activiteiten van het leerbedrijf aan te kunnen. ALCA Bohne presteert uitstekend. Het is een betrouwbare partner op de nationale leerbedrijvenmarkt met zo'n 950 concurrenten, een standaard binnen de wereld van leerbedrijven in Oostenrijk. Dit leerbedrijf - leerlingen en leraar – blijft kwaliteitswerk leveren. Hoewel het bedrijfspersoneel (leerlingen) elk schooljaar wisselt, blijft het bedrijf aan zijn eigen hoge normen voldoen, waarmee het laat zien dat programma's zoals studentenbedrijven zelfs invloed hebben op de kwaliteit van het onderwijs. ALCA Bohne werkt samen met twee echte partnerbedrijven die het studentenbedrijf ieder jaar het hele jaar door steunen en zelf profiteren van de vaardigheden van de leerlingen.

➤ *S4S - "Die Spielmaschine" (Duitsland)*

In Duitsland werd in oktober 2002 het JUNIOR-bedrijf S4S - Students for Students - opgericht. Het product van het bedrijf was "die Spielmaschine" (spelmachine), een verzameling van 166 spellen voor groepsbijeenkomsten, seminars en verjaardagspartijen. Elk spel is ondergebracht in een categorie, gewaardeerd aan de hand van bepaalde criteria en voorzien van uitgebreide informatie. Het product was door de leerlingen zelf ontwikkeld en werd in februari 2003 voltooid. Het bedrijf wist meer dan 580 kopieën van het product te verkopen, had een omzet van bijna 5000 euro en behaalde een winst van bijna 2000 euro, wat neerkomt op een stijging van de aandeelwaarde van zo'n 256%. Zoals in elk JUNIOR-bedrijf verdeelden de leerlingen hun werkzaamheden over vier afdelingen: Bestuur, Marketing, Productie en Financiën.

De afdeling Marketing hield aan het begin van het project een onderzoek en was verantwoordelijk voor pers en public relations, met groot succes - dit leidde tot tv-rapportages, radioverslagen en vele krantenartikelen. Daarnaast onderzocht de afdeling Marketing verschillende manieren om het product te verkopen, zoals op handelsbeurzen, door samenwerking met een ander JUNIOR-bedrijf en via het internet. De afdeling Productie was niet alleen verantwoordelijk voor het produceren van de *Spielmaschine*, maar moest ook de meest kosteneffectieve manier onderzoeken om het product te laten drukken.

Alle leerlingen benadrukten de voordelen van hun ervaringen: ze kregen een realistisch beeld van de arbeidswereld, raakten bekend met economische kwesties, verbeterden hun persoonlijke vaardigheden en leerden met anderen samenwerken in een team. Enkele leerlingen zetten de activiteit voort nadat het JUNIOR-bedrijf moest worden geliquideerd.

➤ ***R@ - Computermuis (Estland)***

In Estland werd in 2003/2004 het studentenbedrijf R@ opgericht op een school voor Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs in een klein dorp in Estland. Het studentenbedrijf vormde een activiteit buiten het curriculum.

Het product van het studentenbedrijf was een computermuis voorzien van een stoffen laag die er uitziet als een stuk speelgoed. Dankzij een goede verkoopstrategie werd het product van het studentenbedrijf bekend en populair in heel Estland, en in de kranten verschenen artikelen over het bedrijf.

Inmiddels hebben enkele deelnemers de middelbare school afgemaakt, en zij volgen nu allen een opleiding in het Hoger Beroepsonderwijs of Wetenschappelijk Onderwijs. Ze zijn van plan hun eigen bedrijf te beginnen.

Dit voorbeeld is van zeer grote betekenis in Estland, aangezien de kleine dorpen in het zuiden van Estland te kampen hebben met een grote werkloosheid, en er geen grote ondernemingsgeest heerst. Het is voor deze leerlingen zelfs al moeilijk om lokale bedrijfsadviseurs te vinden. Iedereen uit deze groep zegt een nieuwe gedachtegang te hebben ontwikkeld – ze zien ondernemerschap als een belangrijke optie in hun leven. Ze zijn ook bereid om studentenbedrijven te promoten als belangrijk leermiddel. Dankzij hun succes en de aandacht in de media zijn studentenbedrijven behoorlijk populair geworden onder leerlingen en ook onder ouders.

➤ ***“School Days” – Schooljaarboek (Ierland)***

In Ierland is “School Days” een voorbeeld van een echte mini-onderneming die is opgericht door 16 leerlingen van een middelbare meisjesschool in Dublin, als onderdeel van het “Get up and Go”-programma voor mini-ondernemingen binnen het Transition Year-programma.

Niet lang geleden vroegen de laatstejaars van de school om een jaarboek over hun laatste jaar. Ze vroegen de Transition Year-leerlingen er een voor hen te maken als onderdeel van het programma voor mini-ondernemingen. Na een paar bijeenkomsten en een hoop marktonderzoek werd besloten dat dit een goed idee was en dat het uitvoerbaar was. De doelstelling van deze mini-onderneming was het produceren van een samenvatting van het schooljaar 2003/2004 in de vorm van een kleurrijk, 32 pagina's tellend jaarboek in A4-formaat.

Via advertenties, sponsorschap en de verkoop van het product behaalden de leerlingen een winst van 3600 euro. De leerlingen hadden de kans om ervaring uit de eerste hand op te doen met betrekking tot het opstellen van een bedrijfsplan en het oprichten en leiden van een bedrijf. Ideeënvorming en bedrijfsplanning waren de belangrijkste componenten tijdens het proces, waarbij de leerlingen kennismaakten met de eerste stappen die komen kijken bij het verzinnen en uitwerken van ideeën voor het opstarten van een bedrijf.

➤ ***Presnatch - “Preventor”-haken (Zweden)***

In Zweden is de bedrijfsmissie van de mini-onderneming “Presnatch” het bieden van een oplossing voor het probleem van diefstal van tassen/handtassen in openbare gelegenheden zoals cafés, restaurants en hotels, zodat de gasten zich veilig en op hun gemak kunnen voelen. “Presnatch” produceerde een innovatieve haak die diefstal van handtassen in restaurants en cafés tegengaat. Het bedrijf werkte daarbij nauw samen met het landelijke politiekorps van Zweden. Het resultaat was de “Preventor”, die door het bedrijf wordt ontwikkeld, ontworpen, op de markt gebracht en verkocht. Het product wordt bij elke stoel in een café, restaurant en/of hotel onder de tafel aangebracht. De gasten kunnen hun tassen aan deze haak hangen. Dankzij het product van Presnatch hoeven de gasten hun tassen niet op hun schoot te leggen, wat het comfort en de veiligheid ten goede komt.

Om het eigenaarschap van het productontwerp zeker te stellen, hebben de leerlingen de exclusieve rechten voor de "Preventor" aangevraagd bij het Zweedse Patenten- en Registratiebureau.

Presnatch werkt in een voortdurend groeiende markt. Het product van het bedrijf is op dit moment uniek in Zweden. Het doel van het bedrijf is dan ook om snel te groeien voordat er concurrenten opstaan. Aangezien het toekomstige marktpotentieel erg groot was, besloten de leerlingen hun bedrijfsactiviteiten tijdens hun universitaire opleiding voort te zetten.

➤ ***Dogbag - Milieuvriendelijke hondenpoepzakjes (Noorwegen)***

Vijf meisjes van een school voor Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs vormden een bedrijf genaamd *Dogbag* dat tot doel had een milieuvriendelijk hondenpoepzakje te ontwikkelen. Traditionele hondenpoepzakjes hebben het nadeel dat ze weliswaar organisch materiaal bevatten, maar dat het zakje zelf niet afbreekbaar is, en dus schadelijk is voor het milieu. Na onderzoek te hebben gedaan, vonden de meisjes een milieuvriendelijk plastic materiaal dat na ongeveer vier dagen vergaat.

Na een lening te hebben afgesloten voor de eerste investering, namen ze contact op met een lokaal industrieel bedrijf, dat 1000 rollen van deze zakjes produceerde. De zakjes werden te koop aangeboden bij een van de grote supermarkten in het district. De supermarktketen vond het idee zo interessant dat er een overeenkomst met het studentenbedrijf werd gesloten waarbij de supermarktketen werd aangewezen als enige distributeur. Al gauw bleek dat 1000 rollen niet voldoende was, en moesten er meer rollen worden geproduceerd.

6. Kadervoorwaarden, steun en de rol van overheden

6.1. Fondsen en steun vanuit de particuliere sector

In de meeste gevallen worden programma's voor studentenbedrijven **georganiseerd door externe organisaties** (bijv. NGO's) en niet door het onderwijsstelsel zelf, hoewel ze soms in belangrijke mate worden gesteund door de openbare sector. Om die reden, en omdat ze soms plaatsvinden buiten het officiële onderwijscurriculum, zijn er voor deze programma's over het algemeen **te weinig financiële middelen** beschikbaar.

De activiteiten van studentenbedrijven zijn zeer vaak gebaseerd op een **grote betrokkenheid van de particuliere sector**, in de vorm van fondsen dan wel bijdragen in natura. Afhankelijk van het land en van het specifieke programma zijn de beschikbare **financiële middelen** in sommige gevallen grotendeels afkomstig uit de **openbare** sector (zoals het geval is in **Oostenrijk, Frankrijk** en **Noorwegen**); in andere gevallen zijn ze voornamelijk afkomstig uit de **particuliere** sector (bijvoorbeeld in **Tsjechië, Letland, Nederland** en **Polen**). Uit een overzicht van bronnen voor fondsen blijkt dat er vele verschillende situaties en oplossingen bestaan als het gaat om bronnen voor financiële middelen voor dit soort programma's. In de meeste gevallen is een groot deel (bijv. 80% of meer) van de fondsen afkomstig uit ofwel de openbare ofwel de particuliere sector, terwijl de financiële bijdrage in slechts enkele gevallen min of meer evenwichtig verdeeld is tussen de openbare en de particuliere sector (bijv. in **Denemarken, Ierland** en **Zweden**). Deze situatie wekt de suggestie dat het moeilijk kan zijn om een evenwicht te vinden tussen openbare en particuliere fondsen.

In het geval van fondsen uit de openbare sector kan **financiële steun van de EU** een belangrijke rol spelen bij de ontwikkeling van deze activiteiten, namelijk via het **Europees Sociaal Fonds** (ESF) en programma's als "Leonardo da Vinci". Zo wordt in **Frankrijk** de steun van het ESF ten volle benut om het beroepsonderwijs sneller aan te passen aan de nieuwe economische en sociale context. Dankzij de financiële bijdrage van het ESF is het mogelijk om systematisch steun te verlenen bij het ontwikkelen van banden tussen scholen en bedrijven en bij de ontwikkeling van ondernemerschapsprojecten in Frankrijk, waaronder die met betrekking tot studentenbedrijven, in het beroeps- en technisch middelbaar onderwijs²⁰.

Ook in **Griekenland** vallen studentenbedrijven op scholen voor Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs en op scholen voor initieel beroepsonderwijs, op grond van het operationele programma voor onderwijs, onder één groot project. Bij het aangenomen concept van een studentenbedrijf wordt reeds rekening gehouden met de definitie van een studentenbedrijf zoals omschreven in dit Verslag. Met ingang van schooljaar 2005/06 krijgen alle technische scholen de mogelijkheid om deel te nemen voor een periode van twee jaar.

Wat de particuliere sector betreft, is financiële steun voornamelijk afkomstig van individuele **bedrijven, stichtingen** en **bedrijfsverenigingen**. In een aantal landen spelen **banken** een belangrijke rol. In sommige gevallen bestaan fondsen grotendeels uit **deelnamegeld** van scholen en leerlingen.

Behalve financiële steun zijn **bijdragen in natura** vanuit het bedrijfsleven echter net zo belangrijk of zelfs nog belangrijker. Hierbij kan worden gedacht aan het leveren van expertise en kennis voor de organisatie van programma's; rechtstreekse deelname via bedrijfsadviseurs, consultants of tutors; het aanbieden van specifieke lerarenopleidingen; vrije toegang tot gebouwen en kantoren; helpen bij de organisatie van evenementen zoals handelsbeurzen, etc.

²⁰ Herziening van ESF-programma's voor de periode 2004-2006. AXE 3 – Mesure 4: Faciliter le passage de l'école au travail.

In het bijzonder is het grootste voordeel van deze programma's dat ze de mogelijkheid bieden gebruik te kunnen maken van allerlei **bedrijfsadviseurs** die hun expertise op de leerlingen kunnen overbrengen, die de interesse van leerlingen in de bedrijfswereld kunnen vergroten, en rechtstreeks als specialist kunnen deelnemen aan het programma.

Er dient te worden benadrukt dat leerlingen die hebben deelgenomen aan programma's voor mini-ondernemingen, een unieke **wervingsbron** voor bedrijven kunnen zijn, aangezien ze rechtstreekse bedrijfservaring hebben opgedaan en een aantal vaardigheden hebben verworven die uitermate goed van pas kunnen komen in een dynamische organisatie. Dit is voor veel bedrijven een belangrijk argument om aan dergelijke programma's deel te nemen.

- In **Duitsland** wordt het *JUNIOR*-programma sinds 1997 gesponsord door de verzekeringsmaatschappij *Gothaer*. Verzekeringen vormen een belangrijk aspect voor deelnemende leerlingen en hun bedrijven. *Gothaer* biedt elke mini-onderneming een bedrijfsaansprakelijkheidsverzekering jegens derden alsmede een productaansprakelijkheids- en ongevallenverzekering, naast de gebruikelijke schoolverzekeringen. Hiermee probeert *JUNIOR* te voorkomen dat de mini-ondernemingen onnodige risico's met zich meebrengen. Daarnaast levert *Gothaer* deskundigen die optreden als consultants tijdens seminars en als examinatoren bij wedstrijden voor mini-ondernemingen, en biedt zij hulp bij communicatie met het publiek en de media.
- In **Spanje** speelt de bank *CAJASTUR* een zeer belangrijke rol bij het programma *Empresa Joven Europea (EJE)*. De bank biedt studentenbedrijven rentevrije leningen aan, en biedt hun de mogelijkheid om bankrekeningen te openen en aanzienlijke kortingen op bankkosten. Voor het aanvragen van de lening organiseren de mini-ondernemingen ontmoetingen met de directeur van het lokale bankfiliaal. Ze dienen een bedrijfsplan te overleggen dat tijdens de ontmoeting in detail moet worden toegelicht.
- In **Zweden** heeft *Young Enterprise* een model voor samenwerking tussen haar financiers en partners ontworpen. Alle regionale *Young Enterprise*-afdelingen in Zweden gaan volgens dit model te werk. Het doel is om duidelijk te maken wat het voordeel voor de financiers is wanneer ze *Young Enterprise* steunen. Het model is onderverdeeld in een gouden, zilveren en bronzen partner, en de voordelen voor sponsors lopen uiteen van een groot logo op al het presentatie-/informatiemateriaal van *Young Enterprise* tot de mogelijkheid voor de partners om het logo van *Young Enterprise* bij hun eigen marketingactiviteiten te gebruiken.

6.2. Kadervoorwaarden en steun vanuit de openbare sector

Integratie in het curriculum

Activiteiten voor studentenbedrijven kunnen worden ontplooid als onderdeel van het onderwijscurriculum of als activiteit buiten het curriculum. Terwijl in sommige landen beide situaties voorkomen, worden deze programma's in andere landen ofwel hoofdzakelijk binnen het schoolplan uitgevoerd (zoals in **Tsjechië, Finland, Ierland, Oostenrijk** en **Noorwegen**) ofwel hoofdzakelijk buiten het schoolplan (zoals in **België**²¹, **Estland, Duitsland** en **Zweden**). Daarnaast kunnen de activiteiten voor mini-ondernemingen ofwel tijdens de normale schooluren worden uitgevoerd, ofwel als naschoolse of buitenschoolse activiteit,

²¹ Franse gemeenschap

waarbij de leerlingen na de gebruikelijke lessen aan hun bedrijfsproject werken. Terwijl in de meeste gevallen beide aanpakken naast elkaar bestaan, worden programma's voor studentenbedrijven in sommige landen zoals **België** (Franse gemeenschap), **Estland** en **Luxemburg** hoofdzakelijk buiten de normale schooluren uitgevoerd. Wanneer de activiteiten geheel buiten het curriculum vallen, is een van de grote nadelen dat de leraren extra tijd moeten vrijmaken voor het programma en niet altijd betaald krijgen voor dat extra werk.

Hoewel programma's voor studentenbedrijven in veel, zo niet in de meeste gevallen worden uitgevoerd binnen het onderwijscurriculum, worden ze over het algemeen niet voldoende **erkend** of **bevorderd** door de onderwijsautoriteiten en **kunnen ze moeilijk worden ingepast** in het officiële curriculum. Praktische problemen bij de invoering van deze programma's hebben te maken met de vereisten om de curriculumstreefdoelen voor elk vak te bereiken, een te vol curriculum en onvoldoende beschikbare uren om vakinhoud te ontwikkelen, moeilijkheden om bij bepaalde programma's een cross-curriculaire aanpak te hanteren, en ten slotte een gebrek aan motivatie bij het onderwijspersoneel.

Een gebrek aan flexibiliteit kan in bepaalde gevallen tot problemen leiden, maar de algemene opinie is dat **scholen** in alle landen **over voldoende zelfstandigheid beschikken** om programma's voor studentenbedrijven uit te voeren, hetzij binnen het curriculum hetzij daarbuiten. Een grote hindernis is de **onwil van scholen en leraren** om aan programma's deel te nemen wanneer deze niet worden gesteund, aanbevolen of erkend door de onderwijsautoriteiten.

Het opnemen van programma's voor studentenbedrijven als **keuzevak binnen de vastgestelde curricula** op nationaal of regionaal niveau, heeft een positieve uitwerking op de verspreiding en het succes van deze programma's, bijvoorbeeld doordat ze de motivatie bij leraren verhogen en doordat er voldoende lesuren beschikbaar zijn. Vaak is het echter noodzakelijk dat leerlingen ook **naschoolse** en buitenschoolse werkzaamheden verrichten, met name als het gaat om mini-ondernemingen die echte producten of diensten verkopen.

Een formele erkenning van deze programma's binnen het landelijk kader voor onderwijscurricula zal eerder plaatsvinden in het **beroepsonderwijs**, waar het vaker om virtuele ondernemingen of leerbedrijven dan om echte bedrijven gaat (zoals het geval is in **Oostenrijk, Tsjechië** en **Finland**). In minder gevallen worden programma's voor studentenbedrijven erkend of aanbevolen binnen het landelijk kader voor onderwijscurricula in het Algemeen Voortgezet Onderwijs (bijvoorbeeld in **Ierland, Letland** en **Noorwegen**).

- In **Ierland** is bedrijfs onderricht opgenomen in het curriculum van Senior Cycle-programma's, waaronder Transition Year, Leaving Certificate Vocational Programme en het Leaving Certificate Applied. Bij elk van deze programma's kunnen mini-ondernemingen deel uitmaken van het curriculum.
- In **Letland** moeten leerlingen bij het onderdeel "ondernemerschap" van de cursussen "grondbeginselen van bedrijfskunde" en "handelswetenschappen" leren hoe ze een bedrijfsplan moeten opstellen, en dat kunnen ze doen door te werken in hun mini-onderneming.
- In **Noorwegen** zijn leerlingbedrijven en ondernemerschap als keuzevak opgenomen in het curriculum voor praktisch projectwerk in het Voorbereidend Middelbaar Beroepsonderwijs (klas 8-10). Het bestaat uit ten minste 228 lesuren verspreid over drie jaar. De leerlingen kunnen kiezen tussen dit vak en een tweede vreemde taal. Vanaf 2006, wanneer een tweede vreemde taal verplicht wordt, zal het praktische projectwerk worden aangeboden als een apart curriculum waarvoor leerlingen kunnen kiezen.

Voorbeelden op regionaal niveau zijn te vinden in **Duitsland**: in de deelstaat Baden-Württemberg wordt het *JUNIOR*-programma als project erkend in klas 11-13, en in de deelstaat Beieren kunnen leerlingen uit de 10e klas van de middelbare school vanaf het schooljaar 2005/06 het “opstarten van een mini-onderneming” als keuzevak volgen. Ook in **Spanje**, in het prinsdom Asturië, is het programma *Empresa Joven Europea* opgenomen in het regionale curriculum voor het Voorbereidend Middelbaar Beroepsonderwijs.

In deze context zijn deskundigen het erover eens dat – waar onderricht in ondernemerschap uitdrukkelijk als algemeen streefdoel dient te worden opgenomen in het vastgestelde curriculum – programma’s voor studentenbedrijven **als keuzevak moeten worden opgenomen in dat curriculum**. Voor een succesvolle invoering van deze programma’s is een juridische basis nodig, en scholen moeten kunnen kiezen uit verschillende mogelijkheden, waarbij ze zelf mogen bepalen of ze deze activiteiten wel of niet in hun leerplan opnemen. Programma’s voor studentenbedrijven dienen derhalve niet verplicht te worden gesteld, maar wel sterk te worden aanbevolen. Indien ze worden opgenomen, dienen ze te worden benadrukt als belangrijk keuzevak binnen het officiële curriculum.

Opleiding en steun voor leraren

Een belangrijke belemmering voor een verdere verspreiding van programma’s voor studentenbedrijven is het **gebrek aan relevante vaardigheden** (en daardoor aan motivatie) bij leraren omtrent hoe zij het concept ondernemerschap en bedrijfsprojectwerkzaamheden in de klas kunnen introduceren. Voor deze activiteiten is niet alleen speciale kennis vereist, maar ook een verandering in onderwijsmethodologieën, aangezien de rol van de leraar verschuift naar die van begeleider. Indien leraren worden betrokken bij het opzetten van mini-ondernemingen op school, moeten ze zorgvuldig worden geselecteerd en opgeleid. Bij de introductieopleiding dient aandacht te worden besteed aan actieve onderwijsmethodologieën, met name op basis van groepswork.

Een beperking van financiële en personele middelen op scholen, met name wanneer programma’s voor studentenbedrijven geen erkend keuzevak binnen het curriculum vormen, betekent dat leraren die opleiding en steun nodig hebben om les te kunnen geven op het gebied van mini-ondernemingen, deze opleiding en steun niet altijd krijgen.

Hoewel er doorgaans een basisopleiding aan leraren wordt aangeboden door externe organisaties (zoals NGO’s) die deze programma’s bevorderen, is er in de meeste landen een **gebrek aan systematische opleidingen** inzake ondernemerschap op school (zowel initiële opleidingen als bijscholingscursussen), die worden aangeboden of bevorderd door nationale overheden. Bovendien worden leraren soms niet door de school gestimuleerd om gebruik te maken van de opleiding die wordt aangeboden.

Daarnaast wordt **extra werk** dat leraren buiten de normale schooluren aan studentenbedrijven besteden, in veel gevallen erkend noch beloond, waardoor leraren nog meer worden ontmoedigd om dergelijke activiteiten te ondernemen.

Overheidssteun voor programma’s voor studentenbedrijven

In de meeste landen worden programma’s voor studentenbedrijven in zekere mate **gesteund** door nationale overheden (financieel of anderszins). Deze steun wordt echter vaak als **ontoereikend** beschouwd om deze activiteiten verder te kunnen verspreiden.

De meest voorkomende vorm van steun van nationale overheden is **financiële** steun. Zoals reeds eerder vermeld, zijn de financiële middelen voor de organisatie van deze programma’s in sommige landen voornamelijk afkomstig uit de openbare sector. De overheidssteun is

echter vaak niet systematisch, maar eerder projectgericht, of hij wordt slechts op lokaal niveau verleend, wat niet bevorderlijk is voor de planning op lange termijn en een verdere verspreiding van deze programma's.

In een paar landen heeft de nationale overheid een gestructureerd **samenwerkingsverband met NGO's** ingesteld die verantwoordelijk zijn voor de organisatie van programma's voor studentenbedrijven, door hen te betrekken bij de ontwikkeling van een landelijke strategie voor onderwijs in ondernemerschap (**Denemarken, Noorwegen**).

In **Noorwegen** is *Young Enterprise Noorwegen* een belangrijke partner van de overheid bij de uitvoering van vele maatregelen die staan omschreven in de *Strategie voor onderwijs in ondernemerschap* van de overheid. Overheidssteun aan *Young Enterprise Noorwegen* wordt verleend door het ministerie van Lokaal Bestuur en Regionale Ontwikkeling, het ministerie van Handel en Industrie en het ministerie van Onderwijs en Onderzoek.

Ook een actieve **promotie** van deze programma's door nationale overheden tegenover leraren en scholen kan een zeer belangrijke rol spelen bij de verspreiding van de programma's. In **België** stuurt het ministerie invitatiebrieven naar schoolhoofden om hen aan te sporen deel te nemen aan het programma. In **Polen** zijn de schoolhoofden verantwoordelijk voor het bevorderen van programma's voor mini-ondernemingen. Een dergelijke bevordering vindt in de meeste landen echter slechts incidenteel plaats, of niet intensief en systematisch genoeg.

In **Finland** ontvangen scholen financiële steun om ervoor te zorgen dat leerbedrijven goed kunnen functioneren, en wordt er voortdurend openheid betracht op de forums van de overheid (bijv. websites van de Raad van Onderwijs). Daarnaast stuurt de Raad van Onderwijs een aanmoedigingsbrief en een informatiebrochure naar alle scholen in Finland waarin zij worden uitgenodigd om deel te nemen aan het *Young Enterprise-bedrijfsprogramma*.

Ten slotte is, zoals reeds eerder benadrukt, een officiële **erkenning** van deze activiteiten van cruciaal belang voor hun succes. In een aantal landen is er reeds sprake van een zekere mate van erkenning, welke varieert van eenvoudige morele steun (bijv. een verklaring van het ministerie) tot meer concrete en effectieve maatregelen zoals de uitdrukkelijke opname van studentenbedrijven in het curriculum als aanbevolen keuzevak.

In **Oostenrijk** zijn programma's voor studentenbedrijven als verplicht vak of als keuzevak opgenomen in het curriculum voor alle soorten scholen voor technisch en beroepsonderwijs, instituten en academische instellingen. De overheid betaalt en beloont de leraren voor deze activiteiten en biedt hun vervolgoopleidingen aan. Daarnaast worden de servicecentra voor beide programma's die in Oostenrijk bestaan (*Practice Firms* en *Junior*) gefinancierd door de openbare sector.

In sommige landen stuit de organisatie van programma's voor studentenbedrijven op grote praktische problemen als gevolg van een onduidelijk **juridisch en administratief kader** (bijvoorbeeld met betrekking tot het opleggen van belastingen aan mini-ondernemingen). Dit probleem wordt verder behandeld in § 6.3.

De deskundigengroep is gevraagd een aantal **indicatoren** vast te stellen aan de hand waarvan kan worden bepaald in hoeverre beleidsmaatregelen van de overheid bevorderlijk zijn voor de ontwikkeling van activiteiten voor studentenbedrijven en, meer in het algemeen, voor het onderwijs in ondernemerschap op basis van leren door te doen. Hieronder volgen de

indicatoren die worden voorgesteld als mogelijk instrument om de beleidsmaatregelen van de overheid op dit gebied te beoordelen.

Indicatoren voor bevorderlijke beleidsmaatregelen op dit gebied:

- 1) De overheid ontwikkelt een **algemene strategie** voor de bevordering van onderricht in ondernemerschap op scholen;
- 2) Er bestaat een specifiek **juridisch of administratief kader** of een **overeenkomst** op grond waarvan studentenbedrijven worden erkend als pedagogisch instrument en waarmee wordt voorkomen dat de activiteiten van studentenbedrijven worden belemmerd;
- 3) Programma's voor studentenbedrijven worden door de onderwijsautoriteiten officieel **erkend** of **aanbevolen** in het algemeen middelbaar en beroepsonderwijs, en er worden richtlijnen uitgegeven omtrent de invoering van deze programma's;
- 4) **Scholen** beschikken over de **flexibiliteit**, onafhankelijkheid en vrijheid om studentenbedrijven op te zetten, hetzij als onderdeel van het curriculum, hetzij als buitenschoolse activiteit en worden gestimuleerd om deze methodologie te hanteren;
- 5) Leraren wordt een **specifieke opleiding** geboden over hoe ze programma's voor studentenbedrijven in de klas kunnen introduceren, als onderdeel van een bestaande initiële opleiding of van een bijscholingscursus;
- 6) De inspanningen en extra werkzaamheden die **leraren** verrichten in verband met programma's voor studentenbedrijven, worden erkend en beloond;
- 7) **Externe organisaties** (zoals NGO's) die programma's voor studentenbedrijven bevorderen, worden gesteund door de nationale overheid, en/of hebben een overeenkomst met de overheid gesloten omtrent de toepassing van deze programma's op scholen.

6.3. Juridische status en beheer van studentenbedrijven

In sommige landen stuiten programma's voor studentenbedrijven op problemen van administratieve en fiscale aard, vanwege de onduidelijke juridische status van mini-ondernemingen wanneer ze echte economische activiteiten ontplooiën.

Indien mini-ondernemingen door de financiële autoriteiten niet worden erkend als een pedagogisch instrument, en/of indien er geen specifieke reglementen op de mini-ondernemingen van toepassing zijn, kunnen zij worden onderworpen aan dezelfde administratieve voorschriften die voor echte bedrijven gelden.

Dergelijke problemen doen zich, in mindere of meerdere mate, bijvoorbeeld voor in **Tsjechië, Estland, Letland, Polen, Spanje en Zweden**.

Het ontbreken van een specifiek juridisch of administratief kader, of van enige overeenkomst met de financiële autoriteiten, kan van grote invloed zijn op de betrokkenheid van de school, en een **belemmering** vormen voor de toepassing van deze programma's wanneer leraren en schoolhoofden zich met name bekommeren om de economische en juridische aspecten van de activiteit.

De belangrijkste praktische problemen kunnen als volgt worden samengevat:

- Conformiteit met bureaucratische en administratieve procedures;
- Belastingkwesties: betaling van inkomstenbelasting en omzetbelasting;
- Boekhoudkundige problemen;
- Aansprakelijkheid en verantwoordelijkheid van mini-ondernemingen, deelnemende leerlingen en leraren;
- Onmogelijkheid om samen te werken met echte ondernemingen, en om banktransacties uit te voeren;
- Mogelijke klachten van echte bedrijven (in verband met concurrentie).

Het komt voor dat schoolhoofden weigeren om activiteiten voor studentenbedrijven op hun school toe te laten, uit angst voor problemen met de autoriteiten die de school kunnen controleren op illegale activiteiten. Er zijn ook voorbeelden van lokale overheden die zich inmengen in de activiteiten van het studentenbedrijf, of in evenementen zoals handelsbeurzen, waarbij ze de studentenbedrijven wijzen op de noodzaak om dezelfde wetten in acht te nemen en dezelfde documenten in te vullen als officieel geregistreerde commerciële bedrijven wettelijk verplicht zijn te doen.

Binnen zulke ongunstige omstandigheden kunnen studentenbedrijven niet volledig deelnemen aan het bedrijfsleven. Dit soort situaties creëert grote **belemmeringen** voor de ontwikkeling van mini-ondernemingen en voor het leerproces van leerlingen, aangezien het onderwijs bij deze methodologieën is gebaseerd op praktijkervaring. Indien de studentenbedrijven niet als rechtspersoon worden beschouwd, kunnen ze geen facturen versturen of ontvangen in naam van de mini-onderneming. In dergelijke gevallen vallen de administratieve en financiële procedures doorgaans onder de verantwoordelijkheid van de organisatie die het programma leidt, of handelen de leerlingen als privé-personen. Daarnaast hebben leerlingen soms niet de mogelijkheid om een juridisch samenwerkingsverband aan te gaan met andere commerciële bedrijven (bijvoorbeeld om hun producten aan winkels te verkopen, om grotere orders te plaatsen, om goedkopere voorraadgoederen bij distributiecentra te kopen, etc.). Ten slotte zijn mini-ondernemingen soms niet gerechtigd om een bankrekening te openen, waardoor ze geen betalingen kunnen doen door middel van overschrijvingen via de bank.

Het moet voor iedereen duidelijk zijn wat **de beperkingen en de rechten** van een studentenbedrijf zijn. Slechts dan zullen deze programma's kunnen worden ontwikkeld en worden uitgebreid. Door middel van wetgeving of administratieve procedures kunnen leerlingen in staat worden gesteld om zaken te doen met echte bedrijven (zoals het verkopen van hun producten aan winkels), terwijl ze minder risico lopen dan echte bedrijven. Op die manier kunnen leerlingen veel meer leren over hoe ze in het echte bedrijfsleven te werk moeten gaan.

Terwijl er in sommige landen een specifiek regelgevingskader voor studentenbedrijven is ingesteld of overeenkomsten tussen bevorderende organisaties en financiële autoriteiten zijn gesloten (bijv. in **België, Duitsland, Finland, Nederland en Noorwegen**), waren er in andere landen geen specifieke maatregelen nodig omdat het bestaande kader daar geen enkele belemmering vormt voor de activiteiten van studentenbedrijven.

In **België** heeft de belastingdienst studentenbedrijven bij een formele beschikking vrijgesteld van betaling van BTW.

In **Finland** heeft de belastingdienst regels opgesteld voor mini-ondernemingen die deelnemen aan het programma voor studentenbedrijven. Om problemen met de belastingdienst te voorkomen, is de procedure voor het opgeven van de inkomsten van een mini-onderneming nader toegelicht op het belastingaangifteformulier. Met behulp van deze regels wordt ook voorkomen dat er misbruik wordt gemaakt van de status van de mini-onderneming indien het om “echte” bedrijfsactiviteiten gaat, en worden tevens de beperkingen van de mini-onderneming gedefinieerd. Het programma voor studentenbedrijven op scholen kan met echt geld worden uitgevoerd, en wanneer de omzet hoger is dan 3000 euro, wordt de mini-onderneming geadviseerd contact op te nemen met het lokale belastingkantoor. De studentenbedrijven kunnen ook een BTW-nummer krijgen indien ze dit nodig hebben.

In **Nederland** worden studentenbedrijven niet ingeschreven in het handelsregister van de Kamer van Koophandel, maar in het register van *Jong Ondernemen* (de organisatie die mini-ondernemingen bevordert) en is er met de belastingdienst afgesproken dat studentenbedrijven belasting betalen aan *Jong Ondernemen* ten einde administratieve problemen te voorkomen (aangezien studentenbedrijven slechts voor één schooljaar worden opgezet). Tevens worden er verzekeringen aangeboden om studentenbedrijven te beschermen tegen aansprakelijkheid en om ze juridische bijstand te verlenen.

In **Noorwegen** betalen studentenbedrijven geen inkomstenbelasting of omzetbelasting. Ze hoeven zich niet in te schrijven bij het centrale registratiekantoor voor privé-ondernemingen, geen jaarverslagen uit te brengen, etc. Het is wettelijk vastgelegd dat ze tot op zekere hoogte winst mogen genereren zonder belasting te hoeven betalen.

In veel gevallen zijn de programma's voor studentenbedrijven georganiseerd in samenwerking met een instelling die de studentenbedrijven wettelijke zekerheid geeft en hun de nodige verzekeringen aanbiedt. De instelling stelt procedurevoorschriften voor de studentenbedrijven op die door de deelnemers in acht moeten worden gehouden. Dit is bijvoorbeeld het geval in **Duitsland** (bijv. de *Deutsche Kinder-und Jugendstiftung* en het programma “*Schüler unternehmen was!*”). Ook in **Oostenrijk** wordt de juridische status en de administratieve organisatie van studentenbedrijven door de bevorderende organisaties in dat land (*ACT, Junior*) beschermd op basis van speciale afspraken met nationale overheden, teneinde eventuele juridische problemen te voorkomen.

Waar nodig **dient het bestaande kader te worden verbeterd**, aangezien het leiden van een mini-onderneming serieuze administratieve en juridische problemen met zich mee kan brengen voor de deelnemende leerlingen, leraren en scholen. Dit zou kunnen gebeuren door middel van concrete **afspraken** tussen bevorderende organisaties en de betreffende autoriteiten, door middel van **specifieke regelingen**, of in formelere zin door studentenbedrijven te erkennen als een soort **simulatie-eenheid** die alle kenmerken van een normale onderneming bezit maar een educatief oogmerk heeft.

In landen waar veel verschillende programma's lopen, dient echter geen strikt juridisch kader te worden ingesteld dat van toepassing is op alle programma's, aangezien de verschillende programma's daarmee onder één gezamenlijke noemer zouden worden gebracht hetgeen niet praktisch zou zijn voor de scholen; op dit moment kunnen zij zelf de concepten kiezen die het beste bij hen passen.

Met betrekking tot **winstbelastingen** en **BTW** zou het wenselijk zijn om specifieke regelingen voor mini-ondernemingen te treffen.

De **betrokkenheid en coördinatie van alle verschillende actoren** zijn essentiële elementen. Organisaties die studentenbedrijven bevorderen, de ministeries van Onderwijs, Financiën en Industrie, dienen algemene normen op te stellen en zich daaraan te houden.

Een juridisch kader of een specifieke regeling of afspraak kan gericht zijn op de volgende **doelstellingen**:

- Officieel erkennen van studentenbedrijven als leermiddel;
- Vaststellen van de omvang van de activiteiten van een studentenbedrijf (rekening houdend met verschillen tussen bestaande programma's);
- Toekennen van het recht om facturen te versturen, geldtransacties uit te voeren en bankrekeningen onder de naam van een studentenbedrijf te openen;
- Creëren van juridische zekerheid voor de leden van studentenbedrijven wanneer ze zaken doen met echte bedrijven of projectwerkzaamheden verrichten voor de particuliere sector;
- Toekennen van BTW-vrijstellingen en andere belastingvoordelen zolang de winst niet boven een bepaald bedrag uitkomt (of dit bedrag zo nodig verhogen);
- Duidelijk omschrijven en onderscheiden van aansprakelijkheden (mini-ondernemingen, scholen, leraren).

7. Conclusies

Onderricht in ondernemerschap dient te worden opgevat in de **ruimste zin van het woord**. Hieronder valt ook het ontwikkelen van de kwaliteiten die nodig zijn om een ondernemend persoon te worden – zoals het nemen van initiatief, volhardend zijn in moeilijke tijden, het aanpakken van problemen, het vinden van oplossingen, flexibel en creatief zijn, etc. De **doelstellingen** van een programma voor een studentenbedrijf dienen niet alleen te zijn gericht op kennis omtrent de procedures voor het oprichten van een bedrijf, maar ook op de ontwikkeling van een uitgebreid scala aan algemene vaardigheden en ondernemerseigenschappen.

Studentenbedrijven vormen **een van de beste methoden** en absoluut een **zeer effectief instrument** om de ondernemingsgeest op scholen te bevorderen. Via dergelijke programma's worden leerlingen bewustgemaakt van de mogelijkheden van ondernemerschap, en verwerven ze vele vaardigheden die hun niet alleen in hun toekomstige professionele carrière van pas kunnen komen, maar hen ook helpen in de voorbereiding op hun rol als verantwoordelijke en actieve leden van de samenleving. Een belangrijk voordeel van deelname aan studentenbedrijven kan zijn dat meer jongeren worden gestimuleerd om eventuele bedrijfsmogelijkheden te verkennen en hun eigen bedrijf op te richten, of om te kiezen voor een dynamische start van hun carrière in een klein bedrijf dat wil groeien. Op de langere termijn is dit een cruciale factor voor de economische groei en het concurrentievermogen in Europa.

Deze programma's kunnen een belangrijk instrument vormen binnen **regionale ontwikkelingsbeleidsplannen**. Met name in minder ontwikkelde of meer afgelegen gebieden kunnen deze activiteiten namelijk helpen het aantal schoolverlaters dat in de regio blijft, te vergroten door directe banden met de lokale gemeenschap te ontwikkelen.

Om zoveel mogelijk leerlingen aan deze activiteiten te kunnen laten deelnemen, is het essentieel dat er een aantal **basisvoorwaarden** wordt gecreëerd (ondersteunend curriculum, zelfstandigheid van scholen, adequate fondsenwerving, opleiding en motivering van leraren).

Een verdere bevordering van deze programma's moet niet de uitsluitende verantwoordelijkheid van de onderwijsautoriteiten zijn: dit is alleen mogelijk indien er **samenwerkingsverbanden** worden aangegaan tussen verschillende ministeries, lokale overheden, bedrijfsstructuren, non-gouvernementele organisaties en onderwijsautoriteiten.

De ontwikkeling van banden met de lokale gemeenschap en met het bedrijfsleven, en een actieve betrokkenheid van **bedrijfspartners** als mentors en adviseurs vormen belangrijke elementen voor het succes van programma's voor studentenbedrijven.

De onderwijsautoriteiten spelen een **cruciale rol** door het belang van deze programma's formeel te erkennen en ervoor te zorgen dat ze als geaccepteerd en zichtbaar keuzevak worden opgenomen binnen het landelijk kader voor onderwijscurricula, binnen de bredere doelstelling van het bevorderen van onderricht in ondernemerschap.

Het is wenselijk dat de meeste vaardigheden die via deelname aan een studentenbedrijf moeten worden verworven, een **cross-curriculair karakter** hebben. Door in een studentenbedrijf te werken, wordt aan vele doelstellingen voldaan die ook voor andere vakken gelden, waardoor het werken in een studentenbedrijf een toegevoegde waarde voor alle vakken met zich meebrengt. Dit vormt een belangrijk argument ten gunste van de bevordering van studentenbedrijven, dat kan worden voorgelegd aan sceptische overheden en schoolhoofden.

Studentenbedrijven kunnen worden beschouwd als een belangrijk onderdeel van het principe "**levenslang leren**". Onderricht in ondernemerschap moet plaatsvinden binnen een context van levenslang leren, en moet worden bevorderd op alle niveaus, van basis- tot postdoctoraal onderwijs.

7.1. Enkele belangrijke bevindingen:

Methodologie

Zowel een aanpak gebaseerd op een **echte** bedrijfsactiviteit als een aanpak gebaseerd op een **gesimuleerde** bedrijfsactiviteit kan op effectieve wijze worden toegepast, mits een gesimuleerde activiteit niet te abstract is en niet te geïsoleerd wordt uitgevoerd: interactie met andere leerlingen, leraren en adviseurs, en contacten met de wereld buiten de school vormen essentiële elementen van programma's voor studentenbedrijven.

De meeste geïdentificeerde programma's duren **één schooljaar** (9 tot 10 maanden): dit lijkt de beste duur om de complexe wereld van het leiden van een bedrijf te verkennen. Ook kortere programma's (3 tot 5 maanden) kunnen echter effectief zijn.

Via **beste werkwijzen** in de uitvoering van programma's voor studentenbedrijven worden aspecten als het werken in teamverband en de vrijheid van leerlingen om hun eigen ideeën te ontwikkelen, benadrukt. Ook het ontwikkelen van banden met het bedrijfsleven en de lokale gemeenschap en de beschikbaarheid van **mentors en adviseurs uit het bedrijfsleven** vormen belangrijke elementen voor het succes van programma's voor mini-ondernemingen. Het vinden van voldoende vrijwilligers uit het bedrijfsleven wordt echter vaak gezien als een groot probleem, met name in minder ontwikkelde of meer afgelegen gebieden.

Verspreiding

Het aantal leerlingen dat deelneemt aan programma's voor mini-ondernemingen, is nog erg **laag** (in het afgelopen schooljaar was in de meeste landen minder dan 1% van het totaal aantal leerlingen in het middelbaar onderwijs bij zulke programma's betrokken). **Volgens schattingen nemen in de 25 EU-landen en Noorwegen jaarlijks echter minstens 200 000**

leerlingen in het middelbaar onderwijs deel aan deze programma's. Activiteiten voor mini-ondernemingen moeten niet aan alle leerlingen worden opgelegd, maar worden bevorderd en aanbevolen als keuzevak binnen het bredere kader van onderricht in ondernemerschap. Belangrijk is derhalve het **aantal scholen** dat deze programma's aanbiedt. Na **Ierland** en het **Verenigd Koninkrijk** (waar het percentage deelnemende middelbare scholen geschat wordt op 40 tot 50%), volgen landen waar rond de 30% van alle middelbare scholen programma's voor mini-ondernemingen aanbiedt. In alle overige onderzochte landen wordt het percentage deelnemende middelbare scholen geschat op 3 tot 15%. Dit aantal deelnemende scholen dient te worden vergroot.

Uit de beperkte beschikbare informatie omtrent deelname per **geslacht** blijkt het aantal mannelijke en vrouwelijke deelnemers goed in evenwicht te zijn, en bij sommige programma's hebben de vrouwelijke deelnemers zelfs de overhand.

Deze programma's kunnen worden toegepast op **alle onderwijsniveaus** (inclusief basisonderwijs en Hoger Beroepsonderwijs of Wetenschappelijk Onderwijs) en op **elk type school**: zowel in het Algemeen Voortgezet Onderwijs als in het beroepsonderwijs of op economische of handelsscholen. In bijna alle landen neemt de grote meerderheid van de leerlingen echter aan deze activiteiten deel in het **Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs**. Programma's voor studentenbedrijven worden niet alleen uitgevoerd als onderdeel van het onderwijscurriculum en tijdens **normale schooluren**, maar ook als **naschoolse** en **buitenschoolse** activiteiten.

Evaluatie en impact

Hoewel er over het algemeen wel gebruik wordt gemaakt van eenvoudige **evaluatie-instrumenten** zoals het verzamelen van feedback van leerlingen en leraren (via zelfevaluatie, verslagen, prestatiebeoordelingen door leraren, etc.), worden meer verfijnde technieken (bijv. onafhankelijke evaluatie, afnemen van een examen aan het eind van het programma, etc.) nog niet veelvuldig toegepast. Het is noodzakelijk om ervoor te zorgen dat scholen en leveranciers voor mini-ondernemingen de programma's waarbij ze betrokken zijn, beter kunnen bekijken en **evalueren**. Door een effectieve evaluatie kunnen sterke punten worden benadrukt en zwakke punten worden weggenomen.

Tot op dit moment is er in Europa **onvoldoende onderzoek gedaan** naar de impact die programma's voor mini-ondernemingen op leerlingen hebben. Uit de beperkte beschikbare informatie **lijkt echter wel** dat deze programma's **effectief zijn** bij het concreet bevorderen van de ondernemingsgeest bij jongeren. Daarnaast lijken deze programma's een positieve invloed te hebben op **gelijke kansen** voor beide seksen.

Integratie in het curriculum, en toepassing op schoolniveau

Slechts in enkele landen worden programma's voor studentenbedrijven officieel erkend of aanbevolen als keuzevak binnen **nationale curricula**, en dit gebeurt meer in het beroepsonderwijs dan in het Algemeen Voortgezet Onderwijs.

In alle landen is de algemene opinie dat **scholen** over **voldoende autonomie en vrijheid** beschikken om programma's voor mini-ondernemingen uit te voeren, hetzij als onderdeel van het curriculum hetzij als activiteit buiten het curriculum. Hindernissen ontstaan wanneer **scholen en leraren niet bereid zijn** om aan programma's deel te nemen wanneer deze niet worden gesteund, erkend of aanbevolen door de onderwijsautoriteiten.

Hoewel activiteiten voor studentenbedrijven in veel gevallen wel door scholen worden aangeboden als onderdeel van hun curriculum, worden ze over het algemeen **onvoldoende erkend** en kunnen ze **moeilijk worden ingepast** in het officiële curriculum. **Praktische problemen** bij de invoering van deze programma's hebben te maken met de vereisten om aan de curriculumstreefdoelen voor elk vak te voldoen, onvoldoende beschikbare uren om vakinhoud te ontwikkelen, moeilijkheden om bij bepaalde programma's een cross-curriculaire aanpak te hanteren, en een gebrek aan motivatie en besef van de educatieve waarde van deze activiteiten bij het onderwijspersoneel.

Het officieel opnemen van programma's voor studentenbedrijven als **keuzevak binnen het landelijk kader voor onderwijscurricula** op nationaal of regionaal niveau, heeft een positieve uitwerking op de verspreiding en het succes van deze programma's, bijvoorbeeld doordat ze de motivatie bij leraren verhogen.

Voor deze activiteiten hebben leraren niet alleen speciale kennis nodig, maar moeten ze ook hun onderwijsmethodologieën aanpassen. En waar er in het beroepsonderwijs genoeg leraren te vinden zijn die over kennis of ervaring inzake het leiden van een bedrijf beschikken, is dit in het Algemeen Voortgezet Onderwijs niet het geval. Hoewel er doorgaans een basisopleiding aan leraren wordt aangeboden door externe organisaties die deze programma's bevorderen, is er in de meeste landen een **gebrek aan systematische opleidingen** voor onderricht in ondernemerschap (zowel bijscholingscursussen als vervolgoopleidingen) die worden aangeboden of bevorderd door overheden, of soms worden leraren niet door de school gestimuleerd om gebruik te maken van de opleiding die wordt aangeboden.

Vaak moeten er buitenschoolse en **naschoolse werkzaamheden** worden verricht, met name voor mini-ondernemingen die echte producten of diensten verkopen. Extra werk van leraren buiten de normale schooluren wordt in veel gevallen erkend noch beloond, waardoor leraren worden ontmoedigd om deel te nemen aan dergelijke activiteiten.

Fondsen en steunmaatregelen

In de meeste gevallen worden programma's voor studentenbedrijven **geleid en georganiseerd door externe betrokkenen** (bijv. NGO's) en niet zozeer door het onderwijsstelsel zelf, hoewel ze soms in belangrijke mate worden gesteund door de openbare sector. Om die reden, en omdat ze soms plaatsvinden buiten het officiële onderwijscurriculum, zijn er voor deze programma's over het algemeen **te weinig financiële middelen** beschikbaar.

De activiteiten zijn gebaseerd op een **grote betrokkenheid van de particuliere sector**, in de vorm van fondsen dan wel bijdragen in natura. Afhankelijk van het land en het programma zijn de beschikbare **financiële middelen** in sommige gevallen grotendeels afkomstig uit de openbare sector, terwijl ze in andere gevallen voornamelijk afkomstig zijn uit de particuliere sector (bedrijven, bedrijfsverenigingen, stichtingen, banken).

In de meeste landen worden programma's voor studentenbedrijven in zekere mate **gesteund door nationale overheden** (financieel of anderszins). Deze steun wordt echter vaak als **ontoereikend** beschouwd om deze methodologieën verder te kunnen verspreiden. Overheidssteun wordt verleend in de vorm van **fondsen**, actieve **promotie** tegenover leraren en scholen, officiële **erkenning**, opname in het landelijk kader voor onderwijscurricula als aanbevolen keuzevak, **samenwerking** met bevorderende organisaties, en wegneming van administratieve **belemmeringen** (waar nodig).

Financiële steun van overheden wordt in sommige gevallen toegekend op projectbasis en slechts voor een beperkte periode; de duurzaamheid van de activiteiten is op die manier niet gegarandeerd.

In sommige landen stuit de organisatie van programma's voor studentenbedrijven op grote praktische problemen als gevolg van een onduidelijk **juridisch** en **administratief kader** (bijvoorbeeld met betrekking tot aspecten als het opleggen van belastingen aan mini-ondernemingen of de mogelijkheid om zaken te doen met echte bedrijven). In andere landen is er een specifiek **regelgevingskader** voor studentenbedrijven ingesteld, of zijn er **afspraken** gemaakt tussen bevorderende organisaties en financiële autoriteiten.

7.2. Toekomstperspectieven

Het succes van deze programma's in Europa groeit, maar **ze zijn nog niet algemeen beschikbaar voor leerlingen**. Slechts een kleine minderheid van alle scholen biedt ze aan: in de meeste EU-landen biedt minder dan 15% van alle middelbare scholen programma's aan die gebaseerd zijn op de methodologie van studentenbedrijven.

Zonder het nut van andere pedagogische instrumenten te veronachtzamen, kan worden vastgesteld dat **deze programma's een belangrijke optie vormen binnen elke strategie voor het bevorderen van ondernemersattitudes en –vaardigheden**, aangezien ze zijn gebaseerd op het principe "leren door te doen".

Wie een studentenbedrijf aan het werk ziet of zijn producten ziet, zal versteld staan van het enthousiasme, de innovatie, de creativiteit, het zelfvertrouwen, de communicatieve vaardigheden en nog vele andere eigenschappen die jongeren dankzij deze programma's ontwikkelen. Deze ontwikkelde vaardigheden en attitudes vormen de norm waarnaar **gestreefd** zou moeten worden op elke school, met name in het middelbaar onderwijs.

De **potentiële impact** van deze programma's – bij een wijde verspreiding – in termen van ondernemerschap als serieuze optie, doordat jongeren ervaren hoe het is om een bedrijfsconcept uit te werken en als ondernemer actief te zijn, kan enorm zijn in onze samenleving, waar de ondernemerscultuur als niet sterk genoeg wordt beschouwd.

Op dit moment zijn de **belangrijkste belemmeringen** voor een verdere verspreiding van deze programma's: onvoldoende erkenning, het ontbreken van een zichtbare rol binnen curricula, een gebrek aan motivatie bij leraren en een gebrek aan specifieke lerarenopleidingen, het onvoldoende stimuleren van scholen door de overheid, te weinig financiële middelen om langetermijnplanning mogelijk te maken en duurzaamheid te garanderen. Veel van de problemen en belemmeringen waarmee deze programma's te maken hebben (fragmentatie, onvoldoende erkenning, etc.) doen zich ook voor bij de ontwikkeling van onderricht in ondernemerschap in het algemeen.

Sommige bevorderende organisaties, bijgestaan door bedrijven, scholen en in een aantal gevallen ook overheden, zetten zich sterk in om deze programma's te verspreiden. Om de doelstelling van een verdere verspreiding van deze methodologieën in het middelbaar onderwijs te bereiken, **zullen er nog meer acties moeten worden ondernomen door alle betrokkenen**, die nauw moeten samenwerken, en in het bijzonder door de onderwijsautoriteiten.

De rol van de **onderwijsautoriteiten** is essentieel; zij moeten de voordelen van deze programma's erkennen, namelijk het verwerven van de cross-curriculaire kwaliteiten en vaardigheden die jongeren nodig hebben om zich persoonlijk te ontwikkelen, om ook beter te worden in andere vakken, om actieve, verantwoordelijke en succesvolle leden van de

samenleving te worden en om ooit wellicht dynamische en creatieve managers en ondernemers te worden.

Aangezien algemeen wordt erkend dat **ondernemerschap** moet worden beschouwd als een basisvaardigheid die moet worden verworven in het verplichte en niet-verplichte onderwijs, en als een leerdoel dat moet worden opgenomen in het landelijk kader voor onderwijscurricula op alle onderwijsniveaus, worden onderwijsautoriteiten gestimuleerd om methodologieën te erkennen waarbij gebruik wordt gemaakt van studentenbedrijven en projectwerk als een **zichtbaar keuzevak binnen curricula**, binnen de bredere context van onderricht in ondernemerschap. Daarnaast worden ze uitgenodigd om dit concept te **promoten** tegenover scholen, schoolhoofden en leraren die nog nooit van dergelijke programma's hebben gehoord of die niet voldoende gestimuleerd of aangespoord worden om eraan deel te nemen. Het **verspreiden van ervaringen en voorbeelden van goede praktijken** kan daarbij een effectief instrument zijn.

Andere steunmaatregelen van de overheid (waarbij verschillende ministeries betrokken zijn) zijn **financiële steun**, een betere **samenwerking** met bevorderende organisaties en het wegnemen van juridische en administratieve **belemmeringen**.

8. Aanbevelingen

Hieronder volgt een reeks specifieke **aanbevelingen** aan alle betrokkenen over hoe methodologieën voor studentenbedrijven zo effectief mogelijk kunnen worden geïmplementeerd, hoe ze verder kunnen worden verspreid in de onderwijsstelsels en hoe ze het beste door scholen en leerlingen kunnen worden toegepast.

Scholen

- 1) Scholen worden uitgenodigd om deze programma's **in te voeren** omdat de meeste vaardigheden die via deelname aan een studentenbedrijf moeten worden verworven, een **cross-curriculair karakter** hebben, zoals persoonlijke vaardigheden en economische basisvaardigheden. Door in een studentenbedrijf te werken, wordt aan vele doelstellingen voldaan die ook voor andere vakken gelden, waardoor het werken in een studentenbedrijf een toegevoegde waarde met zich meebrengt voor alle vakken.
- 2) **Leraren** moeten door scholen worden gestimuleerd om gebruik te maken van specifieke **opleidingen** die worden aangeboden met betrekking tot de uitvoering van projecten voor studentenbedrijven.

Scholen, bevorderende organisaties en de onderwijsautoriteiten

- 1) **Programma's** op basis van de methodologie voor studentenbedrijven moeten zijn gericht op werken in teamverband, leren door te doen, regelmatig contact met een leraar of adviseur, en interactie met de wereld buiten de schoolomgeving.
- 2) Werkzaamheden die **leraren** en **leerlingen** verrichten in het kader van programma's voor studentenbedrijven, soms buiten hun normale werk- of studie-uren, moeten worden beschouwd als een officiële schooltaak, en leraren moeten aanmoedigingspremies ontvangen.
- 3) Er moeten duidelijkere systemen voor het beoordelen en **evalueren** van programma's voor studentenbedrijven worden ontwikkeld door de onderwijsautoriteiten, bevorderende organisaties en scholen. Daarbij moet gebruik worden gemaakt van technieken voor het evalueren van de verworven vaardigheden.
- 4) De onderwijsautoriteiten en leveranciers van programma's moeten duidelijkere systemen ontwikkelen voor het **verzamelen van gegevens** omtrent de deelname van scholen en leerlingen aan deze activiteiten.

Het bedrijfsleven

- 1) Bedrijfsverenigingen en ondernemingen worden gestimuleerd om **aan deze programma's deel te nemen** als onderdeel van hun strategie voor maatschappelijk verantwoord ondernemen. Hun bijdrage kan financieel of in natura zijn (waaronder het leveren van adviseurs en mentors voor mini-ondernemingen) en kan door de overheid worden erkend en beloond in de vorm van aanmoedigingspremies. **Een van de voordelen** voor bedrijven is de mogelijkheid om gemotiveerde jongeren in dienst te nemen die rechtstreekse ervaring hebben in het leiden van een onderneming en die over uiteenlopende vaardigheden beschikken op het gebied van creativiteit, ondernemerschap en innovatie.

- 2) Er moet een verdere samenwerking tussen **scholen** en **lokale bedrijven** worden bevorderd, aangezien programma's voor studentenbedrijven niet moeten worden beperkt tot de schoolgrenzen. **Bedrijfsverenigingen** wordt derhalve gevraagd om **hun leden bewust te maken** van de mogelijkheid om banden met scholen en bevorderende organisaties aan te gaan, en om deel te nemen of bij te dragen aan programma's voor studentenbedrijven.
- 3) Het ontwikkelen van **banden tussen scholen, bedrijven en de gemeenschap** vormt een belangrijk element voor het succes van programma's. Er moet een systematische procedure en een "school & bedrijf"-samenwerkingsmodel worden ontwikkeld, op initiatief van overheden, bedrijfsverenigingen en bevorderende organisaties.

Overheden (op nationaal en regionaal niveau):

Nationale en regionale overheden worden aangemoedigd om:

- 1) Een **algemene strategie** voor onderricht in ondernemerschap op scholen te ontwikkelen. Binnen deze strategie moeten programma's voor studentenbedrijven worden benadrukt als één belangrijk instrument.
- 2) Regelmatige **samenwerking** in te stellen tussen verschillende ministeries, bedrijfsverenigingen, non-gouvernementele organisaties, onderwijsinstellingen en gemeenten, teneinde de activiteiten voor studentenbedrijven verder te bevorderen.
- 3) Samen te werken met vooral die **bevorderende organisaties** (zoals NGO's) die deze programma's wijd verspreiden, en hen betrekken bij nationale plannen voor onderricht in ondernemerschap.
- 4) Scholen en bevorderende organisaties te helpen bij het ontplooiën van activiteiten voor studentenbedrijven door **financiële middelen** en/of bijdragen in natura beschikbaar te stellen.
- 5) Meer in het algemeen de duurzaamheid van de programma's op lange termijn te garanderen, door middel van fondsen, integratie van programma's in het landelijk kader voor onderwijscurricula, samenwerking met bevorderende organisaties, en door bedrijven aan te sporen om deel te nemen.

Ministeries van Onderwijs:

- 1) Programma's voor studentenbedrijven moeten door de onderwijsautoriteiten worden **erkend** en **aanbevolen** als zichtbaar keuzevak binnen het curriculum voor het algemeen middelbaar en beroepsonderwijs, binnen de bredere doelstelling van het bevorderen van onderricht in ondernemerschap;
- 2) Scholen moeten voldoende **autonomie** krijgen om programma's voor mini-ondernemingen uit te voeren, hetzij als onderdeel van het curriculum hetzij als naschoolse of buitenschoolse activiteit.
- 3) Studentenbedrijven moeten door de onderwijsautoriteiten **actief worden gepromoot** tegenover scholen, schoolhoofden en leraren.

- 4) De **bewustmaking** voor deze methodologieën moet worden bevorderd door **informatie te verspreiden** onder de betrokken partijen, en ook de steun op nationaal, regionaal en lokaal niveau moet worden bevorderd. Dit omvat een actieve bevordering van de bestaande concepten en het benadrukken van voorbeelden van goede werkwijzen.
- 5) **De uitwisseling van informatie** omtrent de ontwikkeling van activiteiten voor studentenbedrijven tussen Europese netwerken en nationale programma's, en tussen scholen onderling, moet worden bevorderd om methodologische richtlijnen en praktische tips te kunnen delen.
- 6) Er moeten **opleidingen aan leraren** worden aangeboden op het gebied van hoe ze programma's voor studentenbedrijven kunnen introduceren in de klas, als onderdeel van een bestaande initiële opleiding of een bijscholingscursus. Bij een dergelijke opleiding moet aandacht worden besteed aan actieve onderwijs- en leermethodologieën, met name op basis van groeps- en projectwerk, de basisbeginselen omtrent het leiden van een bedrijf, hoe banden met bedrijven en met de gemeenschap kunnen worden ontwikkeld, en hoe activiteiten kunnen worden beoordeeld en geëvalueerd.

Ministeries van Economische Zaken en Financiën

- 1) Waar nodig of van toepassing **erkennen** dat studentenbedrijven een **pedagogisch instrument** vormen en derhalve niet moeten worden onderworpen aan dezelfde regels en voorschriften die voor echte bedrijven gelden;
- 2) Ervoor zorgen dat **juridische en administratieve belemmeringen** voor het oprichten en leiden van mini-ondernemingen worden weggenomen;
- 3) Toepassen van **vereenvoudigde regels op het gebied van belastingheffing** voor mini-ondernemingen, waaronder vrijstelling voor het betalen van omzetbelasting en inkomstenbelasting wanneer de winst niet boven een bepaald bedrag uitkomt, en vereenvoudigde regels op het gebied van **aansprakelijkheidsverzekeringen**;
- 4) Studentenbedrijven de mogelijkheid bieden om **zaken te doen met echte bedrijven**, om hun producten aan winkels aan te bieden en om een bankrekening te openen.

De Europese Commissie:

- 1) Alle relevante nationale ministeries (waaronder die van Onderwijs, Werkgelegenheid, Industrie en Economische Zaken) **bewustmaken** van het belang van programma's voor studentenbedrijven voor het onderricht in ondernemerschap en voor de verwerving van een aantal persoonlijke vaardigheden, zodat deze programma's meer erkenning krijgen op nationaal niveau.
- 2) **Bevorderen van de uitwisseling van kennis en goede werkwijzen** tussen de verschillende landen en tussen de betrokkenen, waaronder bedrijfsverenigingen.
- 3) **Verspreiden van informatie en promotiemateriaal** omtrent deze programma's, de nadruk leggend op het belang van deze programma's met het oog op de doelstellingen van de EU op het gebied van onderwijs, werkgelegenheid en economische groei.

- 4) **Steunen van evenementen**, op Europees of nationaal niveau, waarbij studentenbedrijven zich kunnen manifesteren (zoals handelsbeurzen).
- 5) Bevorderen van de ontwikkeling van **Europese onderzoeken** waarmee de impact van deze programma's kan worden geëvalueerd.

Alle relevante betrokkenen:

- 1) Overheden op alle niveaus, bedrijfspartners en scholen stimuleren om activiteiten voor studentenbedrijven verder te verspreiden en in te voeren zodat **alle eventueel geïnteresseerde leerlingen toegang hebben** tot deze programma's.
- 2) Meer **onderzoek doen naar de impact** die deelname aan deze programma's heeft op de persoonlijke ontwikkeling van de leerlingen en meer in het algemeen op de samenleving. Daarbij moet niet alleen worden gekeken naar verworven vaardigheden, maar ook naar carrièrekeuzes, gevolgde opleidingen en het aantal bedrijven dat is opgericht door oud-leerlingen. Een beter inzicht in de impact van deze programma's zou helpen om onderricht in ondernemerschap op de agenda van beleidsmakers en onderwijsautoriteiten te krijgen.

ANNEX: Inventory of student company programmes in secondary education identified according to the adopted definition (school year 2003/2004):

	<i>Name of programme</i>	<i>Name of promoting organisation</i>	<i>Level of applic.</i>	<i>Information</i>
Austria	Junior	Junior Österreich	National	www.junior.co.at
	Practice Firm	ACT	National	www.act.at
Belgium	Mini-entreprise	asbl Les Jeunes Entreprises	Regional	www.lesjeunesentreprises.be
	Mini-ondernemingen	Vlajo (Vlaamse Jonge Ondernemingen)	Regional	www.vlajo.be
	Practice Firm	COFEP	National	www.cofep.be
	Vaardig Ondernemen en Ondernemende Vaardigheden	Network For Training Entrepreneurship, Belgium	Regional	www.nfte.be
Czech Rep.	The Company Programme	Junior Achievement Czech Republic	National	www.jacr.cz
	Practice Firm	Centre of Practice Firms (CEFIF)	National	www.nuov.cz
Denmark	The Company Programme	Young Enterprise Denmark	National	www.ja-ye.dk
	European Business Games	European Schoolnet	National	www.business-games.dk
	SIMU Practice Firm	Simu-Center	National	www.simu.dk
Estonia	The Company Programme	Junior Achievement Estonia	National	www.ja.ee
Finland	The Company Programme	Young Enterprise Finland	National	www.nuoriyrittajyys.fi
	Practice Firm	Finnish Practice Enterprises Centre (FINPEC)	National	www.finpec.fi
France	Mini-entreprises	Fédération des associations Jeunes Entreprises FAJE, Académies d'Amiens, Lyon, Limoges, Clermont Ferrand et Versailles	Regional	www.jeunes-entreprises.org ; secretariat.faje@wanadoo.fr
	Création d'entreprise du secteur cafés – hôtels- restaurants	AGPCE	National	roger.benad@wanadoo.fr
	Entreprendre au Lycée	Académies Marseille et Nice, Guyane et Guadeloupe.	Regional	Entreprendre.lycee@free.fr ; ce.daet@ac-aix-marseille.fr ; ce.daet@ac-nice.fr
	Une entreprise dans votre lycée (La Basket-entreprise)	Académie de Nantes	Regional	dafpic.formation-initiale@ac-nantes.fr
	CCI des Jeunes	Académie de Montpellier	Regional	patrick.brisset@ac-montpellier.fr
	Une entreprise dans votre lycée	Académie de Rennes	Regional	ce.daet@ac-rennes.fr
	Créons Ensemble	Académie de Bordeaux	Regional	Jean-claude.weidmann@ac-bordeaux.fr

	Graine de Boîte	Académie d'Orleans-Tours	Regional	evelyne.binet@ac-orleans-tours.fr
	Challenge "Destination Entreprises"	Association Destination Entreprises, Académies de Limoges et Martinique	Regional	rossignolnadine@wanadoo.fr
	Demain mon Entreprise	CCI Versailles Académie de Versailles	Regional	rwolezyk@versailles.cci.fr
	Mini-entreprises dans les collèges francs comtois	MEDEF (Mouvement des entreprises de France), Académie de Besançon	Regional	formation@medef.fr nche-comte.com
	Mini-entreprises: Centre des Jeunes Dirigeants	Académie de Lille	Regional	od@odicee.com
	Concours «Jeunes créés en Auvergne»	Mission Régionale pour la création d'Entreprise (MRCE), Académie de Clermont Ferrand	Regional	mrce@ard-auvergne.com
	Concours « Entreprendre »	Centre de ressources pour la création d'activités innovantes (PROMOTECH CEI), Académie de Nancy-Metz	Regional	direction.promotech@wanadoo.fr
Germany	JUNIOR Junge Unternehmer initiieren-organisieren-realisisieren	JUNIOR-Office (Institut der deutschen Wirtschaft) (Junior Achievement Young Enterprise Germany)	National	www.juniorprojekt.de
	Achievers International	Achievers International	National	www.achieversinternational.org
	Schüler Unternehmen was!	Deutsche Kinder- und Jugendstiftung	National	www.dkjs.de/schuelerunternehmen.de
	business@school	Boston Consulting	National	www.business-at-school.de
	Jugend gründet	Bundesministerium für Bildung und Forschung, Steinbeis-Transferzentrum an der Hochschule Pforzheim	National	www.jugend-gruendet.de
	Start-Up Werkstatt	Deutscher Sparkassen- und Giroverband, Stern; McKinsey	National	www.startup-werkstatt.de
	Schul/Banker – Das Bankenplanspiel	Bundesverband deutscher Banken	National	www.schulbanker.de
	Practice Firm	Zentralstelle des Deutschen Übungsfirmenrings (ZÜF)	National	www.zuef.de
	Get up Wettbewerb "Schüler gründen Unternehmen"	Gesellschaft zur Förderung neuer Technologien e.V. Bildungswerk der Thüringer Wirtschaft e.V.	Regional (ended in 2004)	www.getup.org
	Jungunternehmerschule	Wirtschaftsförderungsgesellschaft Güstrow mbH, Landkreis Güstrow, Unternehmerverband Norddeutschland, Region Güstrow, Ostsee-Sparkasse Rostock	Regional	www.bilse.de/jus

	Ifex	Wirtschaftsministerium Baden-Württemberg	Regional	www.ifex.de
	TheoPrax	Fraunhofer-Institut für chemische Technologie	Regional	www.theo-prax.de
	Ideen machen Schule	Hans Lindner Institut	Regional	www.regensburg.de/wirtschaft/existenzgruender/existenzgruender-spiel
	SCHUB - Schulen machen Betrieb	Bildungswerk der Wirtschaft Mecklenburg-Vorpommern e.V.	Regional	www.bildungswerk-wirtschaft.de/swevne/schub
Hungary	The Company Programme	Junior Achievement Hungary	National	www.ejam.hu
	Practice Firm	National Institute of Vocational Education	National	http://www.gtbbp.hu/zuf/
Ireland ¹	“Get up and Go” Mini Company Programme	Transition Year Programme, Second Level Support Service	National	http://ty.slss.ie
	“Blast:Beat” Music Mini Company Programme	Treasure Island Records	National	www.treasureisland.ie
	Company Programme	Junior Achievement Ireland	National	www.juniorachievement.ie
	Student Enterprise Awards	City and County Enterprise Boards	National	www.studententerprise.ie
	Young Entrepreneurs Scheme	Young Entrepreneurs Scheme	National	
Italy	Impresa in azione	Junior Achievement Italia	National	www.junioritalia.org
	Imprese Formative Simulate	Centrale di Simulazione	National	www.simulimpresa.com
Latvia	Student Learning Company	Junior Achievement Latvija	National	www.jal.lv
Lithuania	The Company Programme	Junior Achievement Lithuania	National	www.lja.lt
	Virtual Firm	SimuLith Centre	National	http://sl.viko.lt/
Luxembourg	Mini-entreprises	Ministère de l’Education nationale	National	
Netherlands	Mini-Ondernemingen	Mini-Ondernemingen Nederland	National	www.jongondernemen.nl
	Practice Firm	SimNet	National	www.simnet.nl
Norway	Pupil companies Youth companies	Young Enterprise Norway	National	www.ue.no
	Simu-companies	SimuNor	National	www.simunor.no
Poland	Young Mini-Enterprise	Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości	National	www.junior.org.pl
	Managing Firm	Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości	National	www.junior.org.pl

	September Package	Fundacja Małych i Średnich Przedsiębiorstw KOMANDOR	National	www.fundacja.komandor.pl
	Simulation Firms	Polish Centre of Simulation Firms - CENSYM	National	www.cku.zgora.pl/censym/CSstart.html
	Establish and Run a Company	Centrum Edukacji Obywatelskiej	National	www.ceo.org.pl
	Economics - every day	Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości	Regional	www.junior.org.pl
	School Laboratory of Entrepreneurship	Teachers' Association of Entrepreneurship and Economic Education	Regional	www.nauczyciele.org
	Practical School of Entrepreneurship	Business Chamber of Podkarpacie	Regional	www.pig-chamber.com.pl
Romania	The Company Programme	Junior Achievement Romania.	National	www.jar.ro
	Practice Firm	ROCT (Romanian Coordination of Training firms)	National	http://www.roct.ro/ro/index.php
Slovakia	The Company Programme	Junior Achievement Slovakia	National	www.jasr.sk
	Practice Firm	SCCF - Slovak Center for Training Firms	National	http://www.siov.sk/siov/dokhtm/5sccf/sma_in2.htm ; http://www.siov.sk/
Spain	Practice Firm	Fundación INFORM	National	www.inform.es
	Empresa Solidaria	Junior Achievement Spain	National	www.jaes.es
	Empresa Joven Europea (EJE)	Valnalón Ciudad Tecnológica	Regional	www.valnalon.com
Sweden	Young Enterprise (Ung Företagsamhet)	Young Enterprise Sweden	National	www.ungforetagsamhet.se
	Practice Firm	Business Training Centre (BTC)	National	www.businesstrainincentre.nu
	Summerentrepreneur (Sommarlovsentreprenör)	Open for business in the county of Västernorrland	Regional	www.ofb.nu
U.K.	The Company Programme - Team Programme	Young Enterprise UK	National	www.young-enterprise.org.uk
	Practice Firm	EGNI (UK Central Office for Practice Companies and Virtual Firms)	National	http://egni.morganwg.ac.uk/
	EBP - Education Business Partnerships	NEBPN – The National Education Business Partnerships Network	Local	www.nebpn.org

¹ In Ireland, students involved in the Leaving Certificate Vocational Programme (<http://lcvp.slss.ie>) and the Leaving Certificate Applied (<http://lca.slss.ie>) are generally involved in a programme of enterprise studies which may involve mini companies.